

—
Верховний
Суд

ОГЛЯД
рішень Європейського суду
з прав людини
(серпень 2024 року)

Зміст

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд)	4
KNACHAPURIDZE and KNACHIDZE v. Georgia: використання свідчень відсутніх свідків на обґрунтування засудження заявників вироком суду без врівноважуючих факторів; повне видалення заявників із дистанційного судового розгляду, що позбавило їх можливості брати участь у провадженні – порушення	4
TSULUKIDZE and RUSULASHVILI v. Georgia: нездатність Верховного Суду спростувати сумніви щодо ймовірної відсутності неупередженості судді цього суду з огляду на те, що його помічницею була дочка адвоката, який представляв компанію-відповідача у справах, які цей суддя розглядав – порушення	12
W.R. v. the Netherlands: відсутність захисника під час перших допитів заявника в поліції та інших слідчих дій щодо нього і подальше використання наданих за таких обставин свідчень для визнання його винним національними судами у вбивстві, урівноважена дотриманням процесуальних гарантій під час кримінального провадження – відсутність порушення	17
Стаття 7 Конвенції (ніякого покарання без закону)	23
YASAK v. Turkey: засудження заявника за його систематичні активні дії на користь терористичної організації, які, згідно з його твердженнями, на момент здійснення не порушували вимог національного законодавства – відсутність порушення	23
Стаття 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя)	29
PASQUINELLI and OTHERS v. San Marino: обмеження, накладені на заявників – працівників медичної та соціальної сфер, які відмовилися від добровільної вакцинації проти Covid-19 – відсутність порушення	29
Стаття 10 Конвенції (свобода вираження поглядів)	35
HRACHYA HARUTYUNYAN v. Armenia: засудження заявника за наклеп через надіслане ним повідомлення своєму колишньому роботодавцю, в якому він звинуватив у корупційних злочинах одного зі своїх колег – порушення	35

BIELAU v. Austria: притягнення заявника – практикуючого лікаря до дисциплінарної відповідальності за категоричні висловлювання на своєму вебсайті «холістичної медицини» щодо загальної неефективності вакцинації – відсутність порушення	43
Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності)	49
GANUSHCHAK v. Ukraine: притягнення заявника до відповідальності за незаконний перетин кордону через тимчасово закритий пункт пропуску в окупованій росією Автономній Республіці Крим та за переміщення товарів – автомобіля, яким керував заявник – поза митним контролем – порушення	49

СТАТТЯ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД)

KNACHAPURIDZE and KNACHIDZE v. Georgia (№ 59464/21 та № 13079/22)

Обставини справи

Справа, серед іншого, стосувалася стверджуваної неспроможності першого та другого заявників домогтися явки свідків захисту в рамках порушеного проти них кримінального провадження на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, використання національними судами як доказів показань відсутніх свідків, а також усунення вищезгаданих заявників від участі в судовому розгляді.

Перша заявниця та другий заявник є подружжям, а третій заявник – їхнім сином. У серпні 2016 року на пляжі поблизу міста Батумі сталася сутичка із застосуванням насильства за участі заявників та судді Г. М., тодішнього Голови Тбіліського міського суду, який в минулому, розглядаючи адміністративну справу, ухвалив рішення не на користь першої заявниці. Г. М. стверджував, що коли він перебував у морі із дітьми, перша заявниця підійшла, плюнула в нього і почала викрикувати образи та погрози. Незабаром до неї приєдналися другий і третій заявники, які почали його ображати і вдарили декілька разів. Заявники заперечували і натомість звинувачували Г. М. у нападі на них і завданні тілесних ушкоджень третьому заявнику.

26 серпня 2016 року за поданими до поліції заявами першої заявниці та судді Г. М. було порушено кримінальне провадження – спочатку за статтею 125 Кримінального кодексу (КК) («побої»), пізніше його було перекваліфіковано на статтю 365 §§ 3 і 5(a) КК («погрози або насильство щодо судочинства, розслідування чи здійснення захисту»).

27 серпня 2016 року першу заявницю та другого заявника було затримано та пред'явлено обвинувачення за статтею 365 КК. Пізніше, в різні дати, їх було звільнено під заставу.

Слідчими були зібрані такі докази: свідчення шести свідків, троє з яких були громадянами Грузії (Т. А., Z. Tch. та В. Tch.), а інші – Вірменії та Росії, які перебували в Грузії у відпустці (у протоколах допитів цих свідків не були вказані їхні номери телефонів, а лише місце проживання; усіх трьох свідків попередили, що їх можуть викликати до мирового судді); свідчення парамедика N. G., і рятувальника M. M.; свідчення двох інших свідків, A. D. та D. G., які не були зачитані на судовому засіданні (клопотання заявників про примусовий привід цих свідків для надання показань було відхилено); два відеозаписи, які свідок

М. К. зробила на свій мобільний телефон (6 жовтня 2016 року районний суд прийняв їх як докази).

Під час досудового слухання справи у суді першої інстанції, яке завершилося 30 листопада 2016 року, сторони представили суду свої докази. У переліку доказових матеріалів, поданих першою заявницею та другим заявником, третій заявник був зазначений як свідок захисту. Суд відмовив у задоволенні клопотання першої заявниці та другого заявника про долучення до матеріалів справи письмового протоколу допиту третього заявника, який проводився адвокатом, що спеціалізується на ювенальній юстиції, вважаючи його недопустимим доказом через допущену процесуальну помилку при його складанні.

У 2017 році заявники залишили Грузію та оселилися у Великій Британії.

Під час розгляду справи у суді першої інстанції перша заявниця і другий заявник брали участь у слуханнях за допомогою відеоконференцзв'язку до їх видалення з судового засідання 22 червня 2018 року. Їхні два адвокати були особисто присутні на слуханнях. Перед початком кожного засідання суд першої інстанції попереджав сторони, що вони повинні підтримувати порядок і виконувати його вказівки, а неповага до суду призведе до санкцій.

Під час одного зі слухань прокурор подав клопотання про зачитування в судовому засіданні показань згаданих шести свідків, покликаючись на те, що троє з них перебували за межами Грузії, тому «їхня поява в суді вимагала б невиправданих зусиль». Щодо інших трьох свідків, які були громадянами Грузії, було зазначено, що місцеперебування двох з них не вдалося встановити і що свідок Т. А. нещодавно народила дитину і не могла з'явитися на судовий розгляд, оскільки мешкала за 400 км від суду.

Заявники не погодилися, стверджуючи, що, всупереч чинному процесуальному законодавству, свідки-іноземці не були викликані до мирового судді, хоча було очевидно, що вони залишать Грузію. Що стосується інших трьох свідків, заявники стверджували, що сторона обвинувачення не доклала всіх розумних зусиль для їхнього розшуку.

22 червня 2018 року суд першої інстанції задовольнив вказане клопотання прокурора. Суд постановив, що стаття 114 КПК передбачає, що сторона провадження має право, а не обов'язок, на допит свідка перед мировим суддею. Вказуючи, що показання відсутніх свідків не можуть бути єдиною підставою для винесення обвинувального вироку, суд визнав, що умови для зачитування показань шести свідків, про яких йде мова, були дотримані.

Того ж дня було допитано Г. М. Під час його допиту другим заявником перша заявниця почала втручатися, і суд попередив її, що якщо вона продовжуватиме таку поведінку, то буде видалена зі слухання. Оскільки перша заявниця продовжила втручатися, її було від'єднано від конференцзв'язку.

Потім суд першої інстанції заслухав дружину потерпілого, М. К. Коли другий заявник почав ставити запитання свідку, він вимовив фразу, в якій згадав, конкретно не називаючи жодних осіб, «провідних діячів країни». Суддя перервав його і наказав утриматися від політичних заяв. Другий заявник почав речення зі слів «ви завжди, з першого дня, [і] протягом двох років ...», яке суддя перервав, нагадавши йому, що не можна робити політичні заяви в суді, у відповідь на що другий заявник вимовив нерозбірливу фразу і був негайно видалений із зали судового засідання.

Того ж дня заявники подали клопотання, щоб їх знову допустили до слухання, проте воно було відхилено судом першої інстанції з незрозумілих Суду причин.

Під час судового засідання 6 липня 2018 року адвокати подали клопотання про проведення дистанційного допиту третього заявника, яке суд відхилив, мотивуючи це тим, що його місцеперебування невідоме, тому його особистість може бути поставлена під сумнів стороною обвинувачення. Крім того, свідок мав бути попереджений про можливу кримінальну відповідальність, а за відсутності адреси такий документ не міг бути складений або підписаний ним. Зрештою, суддя постановив, що, оскільки свідок був неповнолітнім, він міг давати свідчення тільки в присутності своїх законних опікунів. Враховуючи, що вони були обвинуваченими, він мав би робити це в присутності призначеного судом законного представника. Беручи до уваги попередню заяву першої заявниці та другого заявника про те, що третій заявник проходив психологічну реабілітацію, та за відсутності адреси, яку можна було б ідентифікувати, суд вважав, що не було можливості забезпечити його найкращі інтереси, призначивши представника для його дистанційного заслуховування.

У невстановлену дату обвинувачення вилучило А. D. та D. G. зі свого списку свідків. Після цього захист, не пояснюючи їхньої причетності до справи заявників, подав клопотання про виклик останніх як свідків захисту. Суд першої інстанції задовольнив це клопотання.

Під час засідання 16 липня 2018 року захист стверджував, що свідки А. D. та D. G. погодилися з'явитися, але не зробили цього. Відповідне клопотання про їх примусовий привід було відхилено на тій підставі, що, хоча причина їхньої неявки до суду була незрозумілою, вони не відмовлялися з'явитися і дати свідчення. За словами судді, це рішення не було оскаржено стороною захисту. Таким чином, саме захист повинен був забезпечити явку свідків або пояснити причину їхньої відсутності.

16 липня 2018 року суд першої інстанції розглянув клопотання першої заявниці та другого заявника, подане їхніми адвокатами, про відкладення судового розгляду для того, щоб третій заявник міг з'явитися особисто. У клопотанні йшлося про можливість його поїздки до Грузії в період з 10 по

17 серпня 2018 року, під час шкільних канікул, або в період з 17 по 24 вересня 2018 року. Прокурор заперечував, стверджуючи, що слідчі органи безрезультатно намагалися допитати третього заявника як в рамках справи проти першої заявниці та другого заявника, так і в контексті окремого кримінального розслідування щодо тілесних ушкоджень, начебто завданих третьому заявникові з боку G. M. Суд першої інстанції відхилив клопотання заявників на тій підставі, що це був обов'язок сторін надати докази, про які захист знав і мав можливість зробити це раніше. За відсутності будь-яких гарантій того, що свідок дійсно з'явиться у зазначений строк, клопотання було визнано таким, що подано з метою затягування кримінального провадження.

Вироком суду першої інстанції від 23 липня 2018 року перша заявниця та другий заявник були визнані винними за статтю «хуліганство».

Апеляційний суд залишив в силі вирок суду першої інстанції. У своєму рішенні цей суд не надав чіткої відповіді на аргумент заявників щодо відмови суду першої інстанції дозволити третьому заявнику дати свідчення.

Верховний Суд відхилив подану заявниками апеляцію з питань права.

До ЄСПЛ перша заявниця та другий заявник скаржилися на те, що: (i) вони не змогли домогтися присутності свідків зі свого боку на тих самих умовах, що й свідки обвинувачення; (ii) що їхній обвинувальний вирок значною мірою ґрунтувався на показаннях відсутніх свідків; і (iii) що їхнє виключення з судового процесу було несумісне з гарантіями справедливого судового розгляду, передбаченими Конвенцією.

Оцінка Суду

Щодо неспроможності першої заявниці та другого заявника забезпечити явку свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення

Щодо свідків A. D. та D. G. Суд визнав, що рішення суду першої інстанції не забезпечувати їх примусовий привід не підірвало справедливості провадження, оскільки, серед іншого, заявники не змогли пояснити, чому ці двоє свідків повинні з'явитися, і зі змісту їхніх досудових заяв не випливало, що їхня присутність мала б якусь додаткову цінність.

Щодо скарги заявників на те, що вони не змогли забезпечити явку третього заявника, як свідка у їхній справі, Суд зазначив, що, беручи до уваги аргумент Уряду про те, що його показання не мали б вирішального значення для встановлення істини у справі, враховуючи наявність відеозапису події, для того, щоб оцінити, чи було дотримано право на виклик свідка захисту відповідно до підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, він мав спочатку розглянути, чи було клопотання про допит свідка достатньо обґрунтованим і чи стосувалося воно суті обвинувачення.

Суд зазначив, що хоча участь третього заявника в інциденті дійсно зафіксована на відеозаписі, наявному в матеріалах справи, він був головним свідком захисту, і клопотання про його заслуховування апріорі не було обтяжливим. Скоріше, оскільки він був одним з головних учасників інциденту, релевантність його свідчень за конкретних обставин справи була дещо самоочевидною. Проте національні суди не розглядали доречність показань третього заявника. Навпаки, клопотання про його заслуховування були відхилені судом першої інстанції з процесуальних підстав, хоча національне законодавство прямо передбачало можливість заслуховування свідків дистанційно.

Що стосується клопотання про відкладення судового розгляду, щоб дозволити третьому заявнику з'явитися особисто, заявники можуть бути піддані критиці за те, що вони подали його на пізній стадії провадження. Однак клопотання про відкладення слухання було обґрунтованим і не передбачало тривалого відкладення. За таких обставин та з огляду на важливість показань третього заявника національний суд не навів достатніх підстав для свого рішення не надати йому можливості з'явитися.

Суд додатково відзначив, що апеляційний та касаційний суди залишили скарги першої заявниці та другого заявника з цього приводу без відповіді.

Щодо твердження заявників про те, що їхнє засудження значною мірою ґрунтувалося на показаннях відсутніх свідків

Щодо трьох свідків, які проживали за кордоном, Суд повторив, що виїзд за кордон сам по собі не є достатньою причиною для виправдання відсутності відповідного свідка в судовому процесі. Тому він повинен був перевірити, чи доклали відповідні органи влади всіх розумних зусиль для забезпечення явки цих свідків.

Суд першої інстанції визнав той факт, що зазначені свідки не проживали в Грузії, достатньою підставою для зачитування їхніх показань, проте з матеріалів справи незрозуміло, яких конкретних заходів, якщо такі були, вжили національні органи влади для забезпечення присутності свідків під час провадження. Дійсно, у двох свідків, які проживали у Росії, було взято точну адресу, але не було жодних вказівок на те, що з ними намагалися зв'язатися. З незрозумілих причин не було взято точної адреси свідка, який проживав у Вірменії. У жодного з цих трьох осіб не було взято жодних телефонних або електронних даних, незважаючи на те, що їхні заяви були чіткими щодо неминучості їхнього від'їзду з Грузії.

З огляду на вказане та відзначивши, що національні органи влади не вжили певних очевидних заходів і навіть не спробували зв'язатися з трьома свідками, які проживали за кордоном, Суд дійшов висновку, що органи влади не доклали розумних зусиль у межах наявної правової бази для забезпечення явки цих

свідків. На цій підставі, без необхідності розмірковувати про шанси забезпечити таку явку на практиці, якби зі згаданими свідками вдалося зв'язатися, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди не керувалися поважністю причини неявки трьох свідків, які проживали за кордоном.

Щодо інших трьох свідків, то Суд погодився з тим, що органи влади більше не могли встановити місцеперебування свідків Z. Tch. та B. Tch. Однак щодо свідка T. A. він визнав, що лише самого факту її проживання за 400 км від суду було недостатньо для виправдання того, що вона не була заслухана під час судового розгляду. Оскільки вона народила дитину незадовго до судового розгляду, органи влади могли б розглянути прямо передбачену законом можливість заслухати її дистанційно, однак не зробили цього. Тому Суд дійшов висновку, що суд першої інстанції не мав поважних причин для неявки свідка T. A.

Щодо того, чи були показання відсутніх свідків єдиною або вирішальною підставою для засудження першої заявниці та другого заявника, Суд погодився з висновком Верховного Суду про те, що їхні показання не були єдиним та вирішальним доказом. Проте Суд зазначив, що оскільки їхні показання суттєво вплинули на тлумачення інших доказів у справі, вони, безсумнівно, мали значну вагу, а отже їх прийняття могло зашкодити захисту.

Щодо достатності урівноважуючих факторів для компенсації несприятливих умов, в яких працював захист, ЄСПЛ зазначив, що враховуючи важливість свідчень відсутніх свідків у цій справі, для забезпечення справедливості провадження були потрібні вагомі фактори, що врівноважили б ці свідчення. Суд вказав, що в цьому контексті важливими є такі елементи: підхід суду першої інстанції до відповідних доказів; наявність і переконливість подальших обвинувальних доказів; процесуальні заходи, вжиті для компенсації відсутності можливості прямого перехресного допиту свідків під час судового розгляду.

Що стосується підходу національних судів до неперевірених доказів, Суд вказав, що відповідні рішення національних судів не свідчили про те, що ці суди надавали меншої ваги доказам, наданим відсутніми свідками.

Суд також зазначив, що до наявності інших викривальних доказів у кримінальній справі як потенційного фактора, що врівноважує недоліки, в умовах, в яких працював захист, слід було підійти з обережністю.

В цьому контексті Суд взяв до уваги аргумент про те, що заявники були належним чином представлені та мали можливість під час національного провадження надати власну версію подій та поставити під сумнів правдивість показань відсутніх свідків. Проте, як Суд неодноразово зазначав, така можливість оскаржити та спростувати показання відсутніх свідків сама по собі не може вважатися достатнім урівноважуючим фактором для компенсації недоліків захисту, створених їхньою відсутністю.

Що стосується наявності будь-яких гарантій для заявників на досудовій стадії провадження Суд повторив, що для визначення справедливості судового розгляду «в цілому» життєво важливо встановити, чи виходили органи влади під час допиту свідків на стадії розслідування з припущення, що свідки не будуть заслухані в суді. Якщо слідчі органи дійшли обґрунтованого висновку, що свідок не буде допитаний на слуханні в суді першої інстанції, важливо, щоб захист мав можливість поставити свідку запитання на стадії розслідування.

Суду не було надано жодних пояснень, чому така процесуальна гарантія як виклик свідка до мирового судді не була застосована до трьох свідків – негромадян Грузії, хоча було очевидно, що вони незабаром залишать територію Грузії. Діючи таким чином, слідчі органи взяли на себе передбачуваний ризик, який згодом матеріалізувався, що обвинувачений не зможе поставити запитання відповідним свідкам на будь-якій стадії провадження. Що стосується Т. А., то ні вищезгадана можливість допиту її перед мировим суддею, ні можливість її дистанційного заслуховування не були розглянуті.

За таких обставин наявність інших викривальних доказів, у тому числі, що важливо, відеозаписів, які дозволяли спостерігати за розгортанням сутички, не може, за конкретних обставин цієї справи, вважатися достатнім урівноважуючим фактором, зважаючи на невизначеність щодо інтерпретації зображень. Відповідно, не було достатніх урівноважуючих факторів, які б компенсували ті обмеження, в яких працював захист.

Щодо тверджень заявників, що їх усунення від участі в судовому процесі було несумісним з гарантіями справедливого судового розгляду, передбаченими Конвенцією

Суд зазначив, що поведінка першої заявниці могла бути такою, що виправдовувала її видалення та продовження судового розгляду за її відсутності. Крім того, враховуючи зроблені їй попередження, вона могла розумно передбачити наслідки своєї подальшої поведінки до прийняття суддею рішення про її видалення із зали судового засідання.

Що стосується виключення другого заявника з процесу, Суд зазначив, що обов'язком головуючого судді було встановлення того, що поведінка другого заявника дійсно була дезорганізуючою і, крім того, що він міг розумно передбачити наслідки своєї подальшої поведінки до прийняття рішення про видалення із зали судового засідання. Однак, наявні в розпорядженні ЄСПЛ матеріали не свідчили про те, що суддя, оголошуючи попередження, пояснив від яких висловлювань обвинуваченому слід було утримуватися, або розглядав можливість вжиття менш радикальних заходів.

У будь-якому разі, з незрозумілих причин, заявникам не дозволили повернутися до подальшого судового розгляду. Суд відзначив, що їхня

присутність у будь-якому випадку була забезпечена через дистанційний зв'язок. Тому, в принципі, повинна була існувати можливість обмежити ймовірний дезорганізуючий ефект їхньої поведінки, водночас забезпечивши їм можливість стежити за ходом судового розгляду, наприклад, увімкнувши «беззвучний режим», і, як мінімум, втручатися через їхніх адвокатів.

За таких обставин ЄСПЛ не зміг дійти висновку, навіть зважаючи на деструктивні тенденції у поведінці заявників під час судового розгляду та представництво їх інтересів адвокатами за їхнім власним вибором, що суд першої інстанції надав достатні підстави для повного виключення заявників із подальшого судового розгляду та для обмеження їхнього відповідного права на слухання та стеження за ходом судового розгляду.

Що стосується апеляційного провадження, то заявники були присутні на слуханнях дистанційно та мали змогу представити свою справу суду. Однак, хоча апеляційний суд мав можливість переглянути докази, отримані під час судового розгляду, він відхилив клопотання про перегляд доказів, отриманих за відсутності заявників. За таких обставин апеляційний розгляд не міг усунути недоліки судового розгляду в першій інстанції.

Суд зазначив, що саме сукупність цих недоліків привела його до висновку, що процесуальні права першої заявниці та другого заявника були порушені настільки, що це підірвало загальну справедливість судового розгляду.

Висновок

Порушення пункту 1, підпункту (с) пункту 3 (право на захист) та підпункту (d) пункту 3 (право допитувати свідків) статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 29 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Обставини справи

Справа стосувалася стверджуваної відсутності неупередженості судді Верховного Суду, який входив до складу колегії, які відхилили позови заявників, адже його помічницею була дочка адвоката – представника компанії-відповідача в обох провадженнях.

Обидва заявники були менеджерами в акціонерному товаристві «Telasi», головній компанії з розподілу електроенергії в місті Тбілісі, коли на початку 2016 року компанія була реструктуризована, а їхні підрозділи – розформовані. Як наслідок, контракт пана Rusulashvili було розірвано 4 березня 2016 року, і він отримав двомісячну зарплату як вихідну допомогу. 8 серпня 2016 року пану Tsulukidze запропонували іншу посаду в компанії, але він відхилив цю пропозицію, і наприкінці місяця його було звільнено з компанії.

Щодо першого заявника

7 вересня 2016 року пан Tsulukidze подав цивільний позов проти «Telasi» з вимогою поновити його на попередній посаді та виплатити заборгованість із заробітної плати. 1 листопада 2018 року суд першої інстанції відхилив його позов, визнавши його звільнення законним з огляду на реструктуризацію та той факт, що йому було запропоновано альтернативну посаду. Пан Tsulukidze оскаржив це рішення, проте апеляційний суд залишив його без змін.

Тоді заявник подав апеляцію з питань права до Верховного Суду Грузії. Справу було призначено до розгляду колегією з трьох суддів під головуванням судді L. M., який також був суддею-доповідачем. Пан Tsulukidze заявив відвід судді L. M., стверджуючи, що він не був неупередженим, оскільки його помічницею була дочка адвоката, який представляв «Telasi» у провадженні і який також був штатним юристом компанії, а отже відповідальним за підготовку рішення про звільнення заявника з компанії. 4 червня 2020 року Цивільна палата Верховного Суду у складі колегії з двох суддів без судді L. M. розглянула та відхилила як необґрунтовану заяву пана Tsulukidze про відвід судді L. M.

У березні 2021 року пан Tsulukidze подав ще одну заяву, в якій просив відвести не лише L. M., а й усіх суддів колегії. Він стверджував, що двоє інших суддів у складі колегії були знайомими адвоката компанії «Telasi», а також посилався на попереднє рішення Верховного Суду у непов'язаній справі, в якому він визнав проблематичним той факт, що помічник судді перебував у шлюбі з юридичним представником однієї зі сторін провадження. Посилаючись на цей прецедент, він знову просив про відвід судді L. M.

Через два дні палата у складі всіх трьох суддів відхилила це клопотання як необґрунтоване. Вона дійшла висновку, що упередженість не була доведена, а знайомство суддів з особами, пов'язаними з однією зі сторін провадження, не є автоматичною підставою для їх відводу. Щодо тверджень про помічницю судді палата зазначила, що фактичні обставини, вказані паном Tsulukidze, не були достатніми для того, щоб довести, що вона впливала на суддю L. M.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду під головуванням судді L. M., який був доповідачем, відхилила апеляцію заявника з питань права як неприйнятну.

Щодо другого заявника

5 червня 2018 року пан Rusulashvili також подав цивільний позов проти Telasi з вимогою поновити його на попередній посаді та виплатити заборгованість із заробітної плати. 26 жовтня 2018 року суд першої інстанції частково задовольнив його позов і присудив йому 27 360 грузинських ларі (приблизно 9 500 євро) відшкодування. Його вимога про поновлення на посаді була відхилена. У липні 2020 року апеляційний суд залишив без змін рішення суду першої інстанції.

Пан Rusulashvili подав апеляцію з питань права до Верховного Суду Грузії. Справа була передана на розгляд колегії з трьох суддів, до складу якої входив суддя L. M. Заявник подав заяву про відвід трьом суддям, які розглядали його справу. Він також стверджував, що неупередженість колегії була підірвана тим, що помічницею судді L. M. була дочка адвоката – представника відповідача «Telasi» у справі, і підкреслив, що цей адвокат також очолював юридичний відділ компанії і підпорядковувався безпосередньо її генеральному директору. Щодо інших двох суддів колегії другий заявник стверджував, що вони були «близькими знайомими» юридичного представника «Telasi».

5 березня 2021 року Верховний Суд, у складі тих самих трьох суддів, відхилив клопотання пана Rusulashvili й твердження про те, що помічниця судді мала доступ до судового процесу, як необґрунтовані. Колегія суддів вважала, що не було доведено, що помічниця впливала на суддю.

24 листопада 2021 року Цивільна палата Верховного Суду у складі судді L. M. відхилила подану заявником апеляцію з питань права як неприйнятну.

Заявники скаржилися, що неупередженість Верховного Суду була скомпрометована, адже дочка представника компанії (адвоката) була помічником судді одного із суддів колегії, яка розглядала їхню справу та відхилила їхні вимоги як неприйнятні, що вказувало на порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Оцінка Суду

Спочатку Суд нагадав, що для перевірки неупередженості для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції у своїй практиці він застосовує два критерії: спочатку суб'єктивний критерій, щоб оцінити, чи проявляв суддя будь-яку особисту неупередженість або чи був він об'єктивним у цій справі, а потім об'єктивний критерій, щоб встановити, чи сам суд і, серед інших аспектів, його склад надали достатні гарантії, щоб виключити будь-які законні сумніви щодо його неупередженості. У більшості випадків Суд зосереджується на об'єктивному критерії, який стосується переважно ієрархічних або інших зв'язків між суддею та іншими особами, які беруть участь у провадженні. У кожному конкретному випадку необхідно вирішити, чи є ці відносини такими, що вказують на відсутність неупередженості з боку суду. Будь-який суддя, щодо якого є законні підстави побоюватися відсутності неупередженості, повинен заявити самовідвід. Суд повторив відому формулу, що «правосуддя повинно не тільки здійснюватися, але й повинно бути видно, що воно здійснюється».

Крім того, при наданні власної оцінки Суд бере до уваги існування національних процедур забезпечення неупередженості, а саме правил, що регулюють відвід суддів, спрямованих на усунення будь-якої видимості упередженості та сприяння зміцненню довіри суспільства до судової системи.

Суд зауважив, що помічники суддів у грузинській системі є державними службовцями, яких призначають голови відповідних судів. Вони обираються з числа юристів, які мають щонайменше один-два роки відповідного професійного досвіду та пройшли спеціальну підготовчу програму навчання. До їхніх обов'язків входить надання адміністративної допомоги суддям та, на прохання судді, виконання юридичних завдань, таких як підготовка проєктів викладення фактів, проведення правових досліджень або підготовка певних процесуальних документів. Судді також можуть попросити їх підготувати справу до розгляду в суді, а їхні обов'язки можуть включати підготовку проєктів рішень та ухвал. Суд встановив, що вони можуть бути значною мірою залучені до судового процесу, і будь-хто, хто виконує такі завдання, повинен бути неупередженим, щоб провадження відповідало вимогам статті 6 Конвенції.

Намагаючись з'ясувати, якою була фактична роль і характер участі помічниці судді у цих конкретних провадженнях у Верховному Суді, Суд зауважив, що жодна зі сторін не надала жодних доказів з цього приводу. Водночас, заявники не безпідставно припускали, що помічниця судді надаватиме судді L. M. адміністративну та / або юридичну підтримку у підготовці їхніх справ до розгляду. Оскільки її батько виступав законним представником відповідача в обох провадженнях, виникла ситуація, пов'язана з можливим конфліктом інтересів, який мав бути належним чином врегульований Верховним Судом.

Суд зазначив, що оскільки помічники суддів не мають процесуального статусу у провадженні, у грузинському законодавстві не існує процедури, яка б регулювала їх відсторонення, на відміну від інших працівників суду, які мають такий статус (наприклад, секретарів суду). Єдиним засобом правового захисту, який був у розпорядженні заявників, була заява про відвід судді L. M. Однак судові колегії, які розглядали клопотання заявників про відвід судді L. M., просто дійшли висновку, не досліджуючи характер та обсяг участі помічниці судді у провадженні та пов'язаний з цим потенційний конфлікт інтересів, що факт її «впливу» на судовий процес і, зокрема, на суддю L. M., не був встановлений.

Суд зазначив, що з точки зору об'єктивного критерію неупередженості питання, як його сформулював Верховний Суд, полягало не у «впливі», а в тому, чи було щось, що могло б викликати сумніви в неупередженості суду з точки зору зовнішнього спостерігача. Верховний Суд мав би розглянути, чи можуть бути обґрунтованими побоювання заявників. Він міг би проаналізувати роль і функції відповідної помічниці й застосувати внутрішні процедури, що встановлюють відповідні професійні та етичні стандарти. Досить побіжна перевірка тверджень не змогла розвіяти сумніви заявників. Суд повторив, що концепція справедливого судового розгляду, закладена у статті 6 Конвенції, передбачає, серед іншого, неупередженість судового процесу в цілому з метою сприяння довірі суспільства до системи правосуддя.

Крім того, стосовно заяв про відвід, які стосувалися не лише судді L. M., але й двох інших суддів зі складу колегії, той факт, що троє відповідних суддів приймали рішення щодо свого відводу, хай і відповідно до прямої норми Цивільного процесуального кодексу, вже сам по собі порушив питання про потенційний конфлікт інтересів.

Суд повторив, що за об'єктивним критерієм неупередженості заявники мали довести, що існувала видимість упередженості, підкріплена фактами, які можна встановити, а не довести, що суддя насправді був упередженим або необ'єктивним. На думку Суду, участь судді L. M. у розгляді їхніх справ, враховуючи той факт, що його помічницею була дочка законного представника «Telasi», у поєднанні з широкими повноваженнями, наданими помічникам суддів у грузинській судовій системі, створила ситуацію, яка могла викликати законні сумніви в неупередженості судді L. M. Заявники не знали, якою мірою помічниця судді була фактично залучена до розгляду їхніх справ, а Верховний Суд не з'ясував обставини її участі, тим самим не розвіявши їхні сумніви щодо неупередженості судді L. M. Тому Суд вирішив, що побоювання заявників були обґрунтованими, і що їм не були надані достатні процесуальні гарантії в цьому відношенні.

Висновок

Порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 29 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Обставини справи

Ця справа стосувалася скарг заявника на стверджувану несправедливість його засудження, яка, з його слів, була наслідком прийняття національними судами його свідчень як доказів визнання його винним в умисному вбивстві, які він надавав за відсутності адвоката під час початкових допитів у поліції та під час відвідування місць, що мали значення для розслідування.

11 січня 2014 року до поліції надійшло повідомлення про зникнення пані С. О., яку востаннє бачили 10 січня 2014 року в будинку її колишнього чоловіка (заявника). Під час візиту до заявника в межах розслідування поліція виявила сильний запах горючої речовини біля вхідних дверей будинку та побачила, що в нього була травма на руці. Поліція знайшла частково обгорілу коробку в гаражі та помітила плями на підлозі і численні бризки крові в різних місцях будинку та гаража заявника. Заявник спочатку стверджував, що коробку підпалили його діти, але пізніше зізнався, що зробив це сам, аби знищити закривавлені предмети, побоюючись підозру у зникненні жертви.

12 січня 2014 року близько 01:55 заявника затримали за підозрою у неумисному вбивстві. Під час затримання заявника було поінформовано про право на правову допомогу, але він не відповів на питання про бажання мати адвоката.

Під час допиту в поліції того ж дня заявника поінформували про право зберігати мовчання і повідомили про підозру у вбивстві пані С. О. Він зізнався, що жорстоко вбив жертву, і заявив про бажання співпрацювати зі слідством та показати поліції кілька місць, що мали відношення до розслідування. Протягом наступних днів заявник надавав додаткові свідчення, описуючи події, що призвели до вбивства. Він розповів, що після телефонного дзвінка 10 січня 2014 року у нього накопичилася злість на жертву, і він планував її вбивство, підготувавши ніж і брезентові мішки у гаражі.

14 січня 2014 року заявник постав перед слідчим суддею, який розглядав клопотання прокурора про тримання під вартою. У присутності адвоката заявник підтвердив свої попередні свідчення і висловив готовність співпрацювати. До судового засідання заявник мав консультацію з судовим психологом, який повідомив, що під час консультації усвідомлення заявника та концентрація були хорошими, що він детально відповів на всі питання, мав інтелект рівня вище середнього і що він не мав жодних ознак того, що страждав на такі гострі психіатричні проблеми як депресія, тривожність або психоз.

29 січня та 6 лютого 2014 року поліція знову допитала заявника, повідомивши про право зберігати мовчання. Під час цих допитів заявник надав

більше інформації про свої стосунки з жертвою, але почав стверджувати, що не пам'ятає, чи викладав ніж у гаражі до того, як вбити жертву. 27 серпня 2014 року заявник під час слухання слідчим суддею у присутності адвоката, будучи знову поінформованим про своє право зберігати мовчання, вчергове детально розповів про події 10 січня 2014 року. Він також заявив, що хоча на нього не чинилося тиску з боку поліції при наданні свідчень 12 та 14 січня 2014 року, він хотів відмовитися від частини показань, які ґрунтувалися на його «припущеннях» або «фрагментарних спогадах» про те, що сталося, а не на фактах.

Розглянувши аргументи захисту про поганий психологічний та фізичний стан заявника для його допиту поліцією в дні одразу після смерті жертви, 18 листопада 2014 року регіональний суд постановив, що поліція діяла відповідно до Інструкції про правову допомогу під час поліцейського допиту (Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor) і усталеної практики у справі *Salduz v. Turkey* ([GC], № 36391/02, ECHR 2008), розтлумаченої Верховним Судом. Суд зазначив, що слідчі були обережні у поводженні з обвинуваченим, неодноразово нагадували йому про те, що він має повідомити лише те, що знає, і що він може взяти перерву, поїсти, якщо забажає. Суд також відзначив, що судовий психолог не знайшов жодних ознак того, що заявник був непридатний для допиту. Відповідно, не було жодного непоправного порушення процесуальних норм, і свідчення заявника під час допиту поліцією 12 та 13 січня 2014 року, а також слідчі висновки, отримані в ході візиту на місце події 12 січня 2014 року можуть бути прийняті як докази.

Суд підкреслив, що заявник зізнався поліції у вбивстві на декількох допитах, а також слідчому судді та під час судового засідання 4 листопада 2014 року, і його свідчення підтверджуються експертними висновками. Регіональний суд вважав законно та переконливо доведеним обвинувачення заявника у неумисному вбивстві й призначив покарання у вигляді 10 років позбавлення волі.

Стосовно обвинувачення регіональний суд зазначив, що умисел в діях заявника фактично можна вивести лише з його власних свідчень. Він вважав, що на підставі наявних законно отриманих доказів можна вважати доведеним, що заявник умисно позбавив жертву життя. Суд додав, що він, однак, повинен також мати переконання, що вбивство дійсно відбулося. Свідчення заявника про події та його мислення на той час – які, на думку суду, не можна вважати повністю неправдоподібними – залишили у регіонального суду сумніви. Відзначивши, що в голландській системі кримінального правосуддя такі сумніви повинні тлумачитися на користь обвинуваченого, суд виправдав заявника у вбивстві.

Прокуратура оскаржила цей вирок, вимагаючи визнати заявника винним у вбивстві та призначити покарання у вигляді 12 років позбавлення волі.

10 грудня 2015 року апеляційний суд скасував вирок регіонального суду, визнав заявника винним у вбивстві та засудив його до 14 років ув'язнення. Апеляційний суд постановив, що підстав для виключення доказів не було, адже захист не навів чітких обґрунтувань, чому стверджені порушення мали мати такий результат. Суд додав, що під час розслідування не було порушення Конвенції, оскільки допит проводився відповідно до Інструкції про правову допомогу і усталеної практики у справі *Salduz*, протлумаченої Верховним Судом. Заявникові було повідомлено про право консультуватися з адвокатом до його першого допиту по суті 12 січня 2014 року, і він дійсно консультувався з ним цього дня; заявник чітко та неодноразово висловлював своє бажання співпрацювати, а зміст його свідчень та консультація з судовим психологом не вказували на його непридатність для допиту або невірне розуміння своїх прав. Апеляційний суд дійшов висновку про наявність переконливих і достатніх доказів умислу.

4 липня 2017 року Верховний Суд визнав порушення розумних строків розгляду справи, зменшив призначене заявникові покарання у вигляді позбавлення волі до 13 років і 9 місяців, але підтримав висновок апеляційного суду про винуватість заявника. Верховний Суд постановив, що апеляційний суд надав достатні підстави вважати, що заявник діяв з умислом.

До ЄСПЛ заявник скаржився на те, що кримінальне провадження проти нього, яке зосереджувалося на тому, чи вбивав заявник жертву умисно, було несправедливим, оскільки йому не надавалася допомога адвоката під час початкових допитів у поліції та під час відвідування місць, що мають значення для розслідування, в той час, як показання, отримані в цих випадках, були прийняті судами першої інстанції як докази для визнання його винним у вбивстві.

Оцінка Суду

Після ухвалення рішення у справі *Salduz* (згадане вище) ЄСПЛ додатково роз'яснив загальні принципи, які мають застосовуватися у справах щодо обмеження права на доступ до адвоката та справедливості провадження у справах *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* ([GC], № 50541/08 та 3 інші, §§ 249–741, 3 вересня 2016 року) та *Simeonovi v. Bulgaria* ([GC], № 21980/04, §§ 110–20, ECHR 2017 (витяги). ЄСПЛ підтвердив ці принципи у справі *Beuze v. Belgium* [GC], № 71409/10, §§ 119–50, 9 листопада 2018 року (пункт 64 рішення).

ЄСПЛ повторив, що доступ до адвоката на етапі розслідування може бути тимчасово обмежений, якщо для цього є «вагомні причини». Однак обмеження доступу до юридичної допомоги допускається лише у виняткових випадках, має бути тимчасовим і ґрунтуватися на індивідуальній оцінці конкретних обставин справи. При оцінці того, чи були продемонстровані вагомні причини, важливо

з'ясувати, чи має рішення про обмеження доступу до правової допомоги підґрунтя у національному законодавстві, а також чи обсяг і зміст будь-яких обмежень на отримання правової допомоги достатньою мірою визначені законом для того, щоб керувати оперативним прийняттям рішень особами, відповідальними за їх застосування (див. *Ibrahim and Others*, §§ 258–59, і *Simeonovi*, §§ 116–17, обидва згадані вище) (пункт 65 рішення).

При розгляді провадження в цілому з метою оцінки впливу процесуальних порушень на досудовій стадії на загальну справедливість кримінального провадження слід, за необхідності, брати до уваги невичерпний перелік факторів, що впливає з практики ЄСПЛ (див. згадане вище *Beuze*, § 150) (пункт 67 рішення).

У справі *Van de Kolk v. the Netherlands* ([Комітет], № 23192/15, §§ 17–18 і 32, 28 травня 2019 року) ЄСПЛ зазначив, що в серпні 2009 року, коли заявника у цій справі допитувала поліція, в Нідерландах не існувало права повнолітніх підозрюваних на правову допомогу під час допиту в поліції. З часових рамок та обсягу розвитку національного законодавства та судової практики з цього питання (див. пункти 38–43 в цій справі) впливало, що у січні 2014 року, коли заявник у цій справі був допитаний поліцією, такого права все ще не існувало (див. також *Van de Kolk*, згадане вище, §§ 17–21), і, відповідно, він був допитаний поліцією без правової допомоги, окрім попередньої консультації. Таким чином, право заявника на адвоката на стадії попереднього розслідування було обмежено (пункт 70 рішення).

ЄСПЛ розглянув, з огляду на перелік невичерпних факторів, викладених у його практиці (пункти 66–67 цього рішення), чи були обмеження права заявника на адвоката під час первинних допитів у поліції та візиту на місце події такими, що завдали шкоди загальній справедливості кримінального провадження проти нього через призму пункту 1 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції (пункт 72 рішення).

ЄСПЛ зазначив, що у відповідний час заявник був 39-річним консультантом з питань управління, який був визнаний розумово розвиненим рівня вище середнього (див. пункт 12 цього рішення). Він не мав жодних труднощів із самовираженням (див. також рішення у справах *Leka v. Albania*, № 60569/09, § 108, 5 березня 2024 року, та *Doyle v. Ireland*, № 51979/17, § 85, 23 травня 2019 року; порівн. з *Knox v. Italy*, № 76577/13, § 160, 24 січня 2019 року). Хоча поліцейський допит неминуче є стресовою подією з точки зору підозрюваного, не можна стверджувати, що заявник перебував у більш вразливому стані, ніж той, в якому зазвичай перебувають особи, яких допитують слідчі, або що він мав бути визнаний непридатним або небажаючим співпрацювати. У зв'язку з цим ЄСПЛ зауважив, що, як зазначав Уряд, з висновків регіонального суду з цього питання (див. пункт 20 цього рішення)

та апеляційного суду (див. пункт 28 цього рішення), які посилалися, серед іншого, на його консультації з психологом, а також з офіційних матеріалів справи впливало, що не було жодних ознак того, що заявник був непридатним для допиту або неправильно розумів свої права. З цього також вбачалося, що працівники поліції проводили допити 12 та 13 січня 2014 року ретельно, ставлячи відкриті запитання (див. пункт 29 цього рішення) та неодноразово нагадуючи заявнику (див. пункт 20 цього рішення), що він повинен робити заяви лише щодо тих речей, у яких він впевнений (пункт 73 рішення).

ЄСПЛ також урахував той факт, що, як зазначив Уряд, окрім того, що заявник був неодноразово поінформований про своє право зберігати мовчання, він консультувався зі своїм адвокатом перед першим допитом по суті 12 січня 2014 року (див. пункт 8 цього рішення). Заявник не стверджував у національному провадженні та не обґрунтував у цьому Суді, що часу, наданого для цієї консультації з його адвокатом для підготовки до допитів, було недостатньо (пункт 75 рішення).

Заявник не стверджував у національних судах або перед ЄСПЛ, що поліція чинила на нього будь-який тиск, примус або насильство (порівн. згадане вище рішення у справі *Farrugia v. Malta*, № 63041/13, § 111, 4 червня 2019 року), і це не впливало з матеріалів справи. У зв'язку з цим ЄСПЛ звернув особливу увагу на той факт, що всі поліцейські допити були записані на аудіовізуальні носії (див. пункт 16 цього рішення) і що допити, про які йде мова, були проведені ретельно (див. пункт 73 цього рішення). Таким чином, не було жодних ознак того, що заявник надав свої свідчення під примусом (пункт 76 рішення).

Незважаючи на те, що зізнання заявника було важливим елементом у встановленні умислу, ЄСПЛ зазначив, що кримінальне розслідування щодо заявника не було розпочато і не було результатом заяв, які він зробив без доступу до правової допомоги (див. пункт 5 цього рішення; див. також згадане вище рішення у справі *Kohen and Others v. Turkey*, № 66616/10 та 3 інші, § 60, 7 червня 2022 року) (пункт 80 рішення).

ЄСПЛ далі зазначив, що заяви, про які йдеться, не були єдиною підставою для засудження заявника за вбивство у вирокі апеляційного суду від 10 грудня 2015 року і що заявник повторив важливі елементи цих заяв щодо умислу під час судового засідання, у тому числі про те, що він планував вбити потерпілу та розклав брезент у гаражі до її приїзду (див. пункти 26 та 29–31 цього рішення) (пункт 81 рішення).

ЄСПЛ вважав, що заявник, який брав участь у судовому розгляді особисто, а також був представлений захисником, не був обмежений у виборі стратегії захисту, яка розходилася із його заявами 12 та 13 січня 2014 року, що він і зробив, оскаржуючи, серед іншого, справедливість прийняття його первинних показань, наданих поліції. Під час судового розгляду заявник також не був

обмежений у своїх правах викладати свою позицію, допитувати свідків або оскаржувати докази, що стосуються цієї частини справи. Національні суди детально розглянули доводи заявника та ухвалили вичерпні рішення, які були належним чином обґрунтовані з фактичної та юридичної точки зору (див. також *Ibrahim and Others*, § 281–86; *Simeonovi*, §§ 141 та 143; та *Beuze*, § 153; і зіставте з *A.T. v. Luxembourg*, § 73; всі цит. вище) (пункт 83 рішення частково).

ЄСПЛ вважав, що характер злочину, в якому обвинувачувався заявник, а саме вбивство його колишньої дружини, передбачав наявність дуже сильного суспільного інтересу до кримінального переслідування (див. *Doyle v. Ireland*, № 51979/17, § 96, 23 травня 2019 року) (пункт 85 рішення).

З огляду на наведену в цій справі оцінку, ЄСПЛ вважав, що критерії, зазначені у справі *Beuze* (див. пункт 72 цього рішення), тією мірою, в якій вони стосувалися цієї справи, такі як відсутність вразливості заявника, його можливість оскаржити правдивість доказів, якість доказів, оцінка вини професійними суддями й вагомість суспільного інтересу, а також інші національні процесуальні гарантії, свідчили на користь висновку про те, що провадження було в цілому справедливим (порівн. з *Leka*, § 118, і *Kohen* та інші, § 62, згаданими вище). Хоча, пам'ятаючи про те, що коли немає переконливих підстав для обмеження права заявника на адвоката під час досудового розслідування до справ повинна застосовуватися дуже сувора перевірка, ЄСПЛ вважав, що за конкретних обставин цієї справи відсутність захисника під час первинного допиту заявника в поліції та під час виїзду на місце події не була таким недоліком, який би непоправно зашкодив загальній справедливості кримінального провадження проти нього (порівн. *Leka*, § 119; *Kohen and Others*, § 63; і *Doyle*, § 102, всі згадані вище; див. *Pervane v. Turkey*, № 74553/11, § 32, 8 вересня 2020 року) (пункт 86 рішення).

Висновок

Відсутність порушення пункту 1 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 27 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

СТАТТЯ 7 КОНВЕНЦІЇ (НІЯКОГО ПОКАРАННЯ БЕЗ ЗАКОНУ)

YASAK v. Turkey (№ 17389/20)

Обставини справи

У цій справі заявник скаржився на порушення його прав, визначених статтями 3 та 7 Конвенції, у зв'язку з умовами тримання його під вартою та подальшим засудженням за членство в озброєній терористичній організації, т. зв. «Фетуллахістській терористичній організації / Паралельній державній структурі» (далі – FETÖ/PDY), яка, на думку турецької влади, була відповідальною за спробу державного перевороту 15 липня 2016 року.

Засудження заявника

У 2015 році прокуратура провінції Чорум розпочала кримінальне розслідування діяльності FETÖ/PDY в цій провінції. В рамках цього розслідування 11 липня 2016 року співробітники антитерористичного управління поліції склали звіт, який ґрунтувався, зокрема, на аналізі GSM-лінії, якою користувався Е. В., підозрюваний у тому, що він очолював у провінції Чорум таємну структуру цієї організації, відповідальну за вербування та підготовку школярів і студентів. У звіті зазначалося, що Е. В. і його дружина контактували з багатьма особами, у тому числі із заявником.

Після спроби державного перевороту 15 липня 2016 року прокуратура відкрила кримінальне провадження щодо діяльності організації в цій провінції.

26 січня 2017 року на підставі постанови мирового суду міста Чорум поліція провела обшук у будинку заявника. 30 січня 2017 року заявник здався місцевій поліції, і його було взято під варту за підозрою у членстві в незаконній організації та того ж дня перевезено до міста Чорум, де він перебував під вартою у штаб-квартирі поліції провінції.

6 лютого 2017 року заявник постав перед магістратським судом міста Чорум, який залишив його під вартою за звинуваченням у членстві в FETÖ / PDY. Заявника було переміщено до Чорумської в'язниці типу «L» (блок F-5).

4 серпня прокуратура міста Чорум подала обвинувальний акт до Суду присяжних міста Чорум. Його звинуватили в тому, що він є членом забороненої організації, а також у тому, що протягом 2016 року і надалі він займався діяльністю в провінції Чорум від імені цієї організації, що підпадає під дію частини другої статті 314 Кримінального кодексу.

14 лютого 2018 року суд присяжних визнав заявника винним в інкримінованих йому злочинах і засудив його до семи років і шести місяців позбавлення волі відповідно до частини другої статті 314 Кримінального кодексу.

Заявника було переведено до блоку F-10, де він перебував принаймні до дати подання заяви до ЄСПЛ.

9 березня 2018 року заявник подав апеляційну скаргу, яка 3 липня 2018 року була відхилена апеляційним судом на тій підставі, що суд першої інстанції не допустив помилок у своїй оцінці.

23 липня 2018 року заявник подав апеляцію з питань права. 21 січня 2019 року Касаційний Суд залишив у силі засудження заявника, постановивши, зокрема, що відповідні дії були точно кваліфіковані та відповідали складу злочину, передбаченому законом, і що як вирок, так і покарання були визначені в індивідуальному порядку. 22 травня 2019 року заявник подав індивідуальну скаргу до Конституційного Суду, в якій він скаржився, зокрема, на те, що його засудження було незаконним.

Розглянувши скаргу заявника за спрощеною процедурою, 25 лютого 2020 року Конституційний Суд ухвалив рішення, в якому розглянув усі пункти скарги заявника. Він відхилив його скаргу на несправедливість провадження в цілому, вважаючи її явно необґрунтованою. Він також відхилив його скаргу щодо передбачуваних обмежень його права на захист, постановивши, що звичайні засоби правового захисту не були вичерпані. Нарешті, він відхилив його скаргу на порушення його права на свободу на тій підставі, що ця скарга вже була подана в контексті іншої індивідуальної заяви.

Скарги заявника на умови тримання під вартою

У в'язниці типу «L», в якій утримувався заявник, кожен блок має кілька спальних приміщень, загальну зону, спільні санітарні приміщення та відкритий внутрішній двір. Будучи незадоволеним умовами тримання, заявник подав відповідну скаргу до керівної та наглядової ради в'язниці. 15 жовтня 2018 року рада прийняла рішення, в якому пояснила, зокрема, що місткість в'язниці, спочатку встановлена на рівні 477 ув'язнених, була збільшена до 1 592 ув'язнених шляхом додавання двоярусних ліжок. Рада уточнила, що на той час кількість ув'язнених в установі становила від 1 950 до 2 000 осіб.

18 лютого 2019 року заявник оскаржив це рішення. Він переважно скаржився на переповненість камери, в якій перебував. Він пояснював, що такі умови завдавали йому гострих душевних страждань та негативно впливали на його психологічний стан. 21 лютого 2019 року суддя з питань виконання покарань відхилив апеляційну скаргу заявника.

У грудні 2020 року адміністрація в'язниці провела розслідування з метою виявлення ув'язнених, які скаржилися на умови тримання під вартою, з метою їх переведення до інших в'язниць, в яких ситуація з наповнюваністю була більш сприятливою. У цьому контексті заявнику було запропоновано переведення, від якого він відмовився, направивши адміністрації в'язниці лист від

17 грудня 2020 року, в якому зазначив про задоволеність матеріальними умовами свого тримання під вартою.

24 квітня 2019 року заявник також подав індивідуальну скаргу до Конституційного Суду, в якій скаржився на умови тримання його під вартою у Чорумській в'язниці. Конституційний Суд відхилив його індивідуальну заяву як явно необґрунтовану.

Посилаючись на статтю 3 Конвенції заявник скаржився на умови тримання під вартою в поліцейському відділу, й надалі – у в'язниці Чорум.

Посилаючись на статтю 7 Конвенції заявник стверджував, що діяння, які лягли в основу його засудження, були законними у відповідний час і що, притягаючи його до кримінальної відповідальності за ці діяння, органи влади спиралися на розширювальне і довільне тлумачення відповідних законів, порушуючи принцип, закріплений у зазначеній статті Конвенції.

Оцінка Суду

Щодо порушення статті 3 Конвенції

Як попереднє міркування Суд зазначив, що у відповідний час Туреччина зіткнулася з ситуацією переповненості деяких своїх в'язниць через обставини, пов'язані зі спробою державного перевороту 15 липня 2016 року. Чорумська в'язниця була однією з таких.

Відповідно до критеріїв, які використовує ЄСПЛ, особистий простір заявника становив від 3,6 до 4,6 кв. м протягом чотирнадцяти місяців, які він провів у блоці F-5, та від 4 до 6 кв. м протягом більш ніж двох років, які він провів у блоці F-10.

Що стосується санітарно-гігієнічних умов тримання заявника під вартою, то на підставі наявних у матеріалів Суд не зміг дійти висновку, що чистота приміщень, кількість наявних туалетів та умивальників або час, наданий кожному ув'язненому для користування ними, не відповідали стандартам Конвенції.

Суд визнав, що протягом тривалого періоду тримання під вартою заявник страждав від наслідків переповненості в'язниці, в тому числі йому доводилося спати на матраці на підлозі. Проте до цього часу Суд ніколи не визнавав порушення статті 3 Конвенції лише через те, що ув'язнений був змушений спати на матраці, покладеному прямо на підлозі, за винятком випадків, коли, окрім неналежних умов для сну, у нього було менше ніж 3 кв. м особистого простору.

Підсумовуючи, Суд не заперечував, що заявник міг зазнати певних страждань і труднощів у зв'язку з триманням його під вартою в описаних умовах. Однак, з огляду на сукупний вплив таких умов, він дійшов висновку, що вони не досягли порогу жорстокості, необхідного для того, щоб кваліфікувати

поводження, якого зазнав заявник, як нелюдське або таке, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції. Тому, порушення статті 3 Конвенції не було.

Щодо порушення статті 7 Конвенції

Спочатку Суд роз'яснив, що ця справа суттєво відрізняється від справи *Yüksel Yalçınkaya v. Turkey* [GC], № 15669/20, від 26 вересня 2023 року, яка стосувалася засудження заявника за членство в озброєній терористичній організації на підставі використання ним програми для обміну зашифрованими повідомленнями *ByLock*, без встановлення об'єктивних та суб'єктивних елементів складу злочину, передбаченого частиною другою статті 314 Кримінального кодексу, в індивідуальному порядку. В цій справі через дії, вчинені, зокрема, з 2011 по 2014 роки й на підставі широкого кола доказів, заявник був визнаний винним у членстві в озброєній терористичній організації відповідно до зазначеного законодавчого положення, передбачуваність якого він оскаржував за статтею 7 Конвенції.

Як зазначив Суд у рішенні у справі *Yüksel Yalçınkaya*, той факт, що FETÖ / PDY ще не була визнана озброєною терористичною організацією в порядку, передбаченому національним законодавством, коли заявник вважався таким, що вчинив дії, за які його було засуджено, не є достатнім для того, щоб визнати засудження заявника несумісним зі статтею 7 Конвенції. Тому Суд вважав, що питання, порушене у цій справі, полягало в тому, чи було засудження заявника за участь у збройній терористичній організації достатньо передбачуваним з огляду на вимоги національного законодавства, зокрема, щодо сукупності об'єктивних та суб'єктивних елементів складу злочину, як вони викладені у частині другій статті 314 Кримінального кодексу, Законі про запобігання тероризму та у відповідній практиці Касаційного Суду.

По-перше, що стосується об'єктивних елементів складу злочину, Суд зазначив, перш за все, що, встановлюючи факти, суд присяжних у вироку, який містив дуже довгу аргументацію щодо фактів і права, встановив, що заявник свідомо вступив до організації, про яку йдеться, і займався таємною діяльністю в рамках посади, яку обіймав у таємній структурі організації, і що він дійшов висновку, що ці діяння караються за частиною другою статті 314 Кримінального кодексу.

Зокрема, Суд зазначив, що заявник був визнаний винним у діях, в яких його обвинувачували, а саме в тому, що він займався незаконною діяльністю в складі таємної структури цієї організації щонайменше з 2011 по 2014 роки. У вироку суду присяжних, зокрема, було наведено обґрунтування з цього приводу шляхом детального аналізу кожного елемента з огляду на тлумачення закону, на якому ґрунтувалися звинувачення. Таким чином, дослідивши наявні докази (показання свідків, дані мобільних операторів тощо), він встановив, що заявник таємно займався діяльністю в організації, про яку йде мова,

використовуючи кодове ім'я, і що він був одним з головних регіональних керівників учнів у таємній структурі організації. Оцінюючи діяльність заявника, суд присяжних зазначив, що всі ці дії повинні розглядатися як єдине ціле і що вина обвинуваченого повинна визначатися відповідно до цього. Він зазначив, що, виходячи з цього, необхідні умови безперервності, різноманітності та інтенсивності були дотримані, і можна вважати встановленим те, що обвинувачений був членом організації, про яку йдеться.

У зв'язку з цим Суд зазначив, що очевидно, презумпція законності не застосовувалася до згаданих вище дій на момент їх вчинення, і що ці дії не стосувалися реалізації заявником його прав, передбачених Конвенцією. Також не можна стверджувати, що зв'язок цих дій зі злочинною метою не піддається перевірці. Заявника не звинувачували в тому, що він займався цією діяльністю в рамках легальної організації, яка діяла відповідно до закону: було встановлено, що діяльність заявника була спрямована, зокрема, на розширення бази підтримки, з якої організація, про яку йдеться, мала намір вербувати членів, особливо серед студентів, а також на проникнення в державні установи. Національні суди також встановили, що для досягнення цілей організації її члени здійснювали свою діяльність таємно, а також те, що організація вдавалася до незаконних дій, таких як викрадення для своїх прихильників питань вступних іспитів до університетів або на державну службу. Отже, Суд не переконав аргумент заявника про те, що він був засуджений за законні дії.

З цього випливало, що об'єктивна сторона злочину полягала у тому, що заявник, запропонувавши свої послуги для виконання команд та інструкцій, отриманих від організації, став частиною її ієрархічної структури й таємно, активно та безперервно брав участь у діяльності, спрямованій на досягнення цілей цієї організації.

По-друге, щодо суб'єктивної сторони злочину, Суд зазначив, зокрема, що за турецьким законодавством злочин членства в озброєній терористичній організації може бути вчинений лише з прямим умислом, і що сам Касаційний Суд визнав, що не всі члени організації можуть вважатися такими, що володіли знаннями та прямим умислом, необхідними для визнання їх винними за частиною другою статті 314 Кримінального кодексу. Суд зазначив, що у цій справі національні суди посилалися на широкий спектр доказів, які свідчили про те, що заявник, будучи старшим офіцером таємної структури організації, здійснював свою діяльність на її користь. Таким чином, у цьому питанні ця справа відрізняється від справи *Yüksel Yalçınkaya*, оскільки в останній саме використання *ByLock* було прирівняне до свідомої та добровільної участі в озброєній терористичній групі, тоді як у цій справі заявник був визнаний винним у злочині членства в озброєній терористичній організації не через

доведене використання ByLock, а через те, що він був частиною таємної структури цієї організації.

Крім того, судова практика національних судів свідчила, що їм доводилося проводити оцінку відповідно до положення про помилку, викладеного в частині першій статті 30 Кримінального кодексу Туреччини. Дійсно, якщо член структури, яка здійснювала свою діяльність на законних підставах, стверджував, що не знав про те, що така є терористичною організацією, він або вона могли покладатися на положення про помилку у вищезгаданій статті Кримінального кодексу. Однак, якщо в результаті судового розгляду, проведеного відповідно до права на справедливий судовий розгляд, було встановлено, що обвинувачений належав до ієрархії організації, що він займався безперервною, різноманітною та активною діяльністю, спрямованою на досягнення кінцевих цілей цієї організації, і що він займав певну посаду в цій структурі, вважалось, як і в цій справі, що обвинувачений був обізнаний про існування відповідних цілей і методів цієї організації.

На думку Суду, така оцінка національними судами суб'єктивної сторони у справі заявника була передбачуваним, а не розширювальним тлумаченням і застосуванням відповідного кримінального закону.

Насамкінець Суд упевнився не лише у тому, що злочин, за який був засуджений заявник, мав підстави у відповідному «національному ... законодавстві на час його вчинення», але й у тому, що це законодавство визначало злочин достатньо чітко, щоб задовольнити вимогу передбачуваності й, таким чином, дозволити заявникові регулювати свою поведінку для цілей статті 7 Конвенції. Суд також вважав, що тлумачення національними судами положень частини другої статті 314 Кримінального кодексу не було розширювальним, і що рішення у цій справі відповідало суті правопорушення і повинно вважатися розумно передбачуваним. Тому, порушення статті 7 Конвенції не було.

Висновок

Відсутність порушення статті 3 Конвенції (заборона катування).

Відсутність порушення статті 7 Конвенції (ніякого покарання без закону).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 27 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ (ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ)

PASQUINELLI and OTHERS v. San Marino (№ 24622/22)

Обставини справи

Справа стосувалася групи медичних та соціальних працівників, які відмовилися від вакцинації проти Covid-19, внаслідок чого до них було застосовано один або декілька обмежувальних заходів, в основному пов'язаних з їхньою роботою.

Заявники у цій справі були співробітниками Інституту соціального забезпечення (далі – SSI). Відповідно до статті 14 Закону № 85/2021 про вакцинацію медичного персоналу, працівникам цього сектору були надіслані запрошення на вакцинацію проти Covid-19. Відповідно до цього Закону та пізніших змін до нього, внесених Законом № 107/2021, якщо співробітники відмовлялися від вакцинації, влада повинна була, перш за все, спробувати організувати надання відповідних послуг таким чином, щоб мінімізувати їхній контакт з користувачами. Можливі варіанти включали переведення до інших служб SSI, або на інші вакантні посади на державній службі, або на громадські роботи в обмін на допомогу в розмірі не більше 600 євро на місяць. Як крайня альтернатива, якщо інші варіанти не були ефективними або не приймалися, могло бути застосовано тимчасове відсторонення від служби. Якщо співробітники не могли пройти вакцинацію через попередній стан здоров'я, Закон передбачав, що вони можуть бути відправлені у відпустку з правом на отримання повної заробітної плати.

Оскільки заявники відмовилися від вакцинації проти Covid-19, до них було застосовано один або декілька зазначених заходів, а саме: відсторонення від роботи без збереження заробітної плати; виконання громадських робіт в обмін на надбавку, пропорційну відпрацьованим годинам; або переведення на вакантні посади.

У липні 2021 року в рамках народної ініціативи до Конституційного Суду було подано подання, в якому стверджувалося, зокрема, що статті 2, 6 та 8 Закону № 107/2021 порушують принцип рівності та становлять дискримінацію. Також стверджувалося, що стаття 8 Закону № 107/2021 є неправомірним втручанням публічної влади у приватну сферу.

Конституційний Суд підтвердив відповідність оскаржуваних положень Закону Конституції та іншим міжнародним документам. Зокрема, посилаючись на практику ЄСПЛ щодо позитивних зобов'язань держав-учасниць за статтею 2 Конвенції, заяву Всесвітньої організації охорони здоров'я від 30 січня 2020 року

він вказав, що ці заходи можуть бути виправдані лише в тому випадку, якщо вони є необхідними, пропорційними та обмеженими в часі. Враховуючи природу вірусу, а саме можливість його непомітної передачі до появи симптомів або до того, як людина дізнається про зараження, принципи профілактики та обережності мають бути обов'язково дотримані, проте заходи, що вживаються, повинні бути справедливо збалансованими.

Стосовно аргументу про «легітимність обов'язку пройти вакцинацію» Конституційний Суд вказав, що положення, запроваджені в Сан-Марино, не робили вакцинацію обов'язковою, але передбачали заздалегідь визначену та обмежену різницю в поводженні між вакцинованими та невакцинованими особами. Конституційний Суд також послався на рішення ЄСПЛ у справі *Vavříčka and Others v. the Czech Republic* [GC], № 47621/13 та 5 інших, 8 квітня 2021 року, зазначивши, що навіть обов'язкова вакцинація неповнолітніх (щодо певних серйозних патологій) була виправдана з метою захисту здоров'я інших осіб, особливо вразливих. З цього випливало, що стосовно серйозних захворювань Держава має право зробити вакцинацію навіть обов'язковою і застосовувати санкції у разі невиконання такого обов'язку.

Конституційний Суд вважав, що різниця в лікуванні вакцинованих і невакцинованих від Covid-19 була виправдана з огляду на об'єктивну та очевидну різницю в ситуації, в якій опинилися ті й інші. Принцип колективного захисту здоров'я передбачав тимчасову жертву в інтересах тих, хто не був вакцинований. Оскаржуваний закон не передбачав, що вакциновані особи мають імунітет до хвороби, а скоріше, відповідно до наукових даних, що вони страждають від менш серйозних наслідків і мають менший ризик смерті. Крім того, «невакциновані особи менше поширюють інфекцію, ніж щеплені». З огляду на те, що практика ЄСПЛ схвалювала примусову вакцинацію і відповідні санкції за її відсутність заради колективного блага, було очевидно, що те ж саме буде стосуватися і простих відмінностей у поводженні. У Сан-Марино не було обов'язку вакцинуватися проти Covid-19 (отже, не було питання, пов'язаного зі згодою або самовизначенням), а лише рекомендація зробити це, і будь-які заходи, що застосовувалися до тих, хто вирішив не робити цього, були пропорційними поставленій меті. Щодо аргументів, висловлених стосовно самої вакцини, Конституційний Суд зазначив, що жодне медичне лікування не є на 100% безризиковим, і той факт, що всі вакцини проти Covid-19 також не є безризиковими, не виправдовувало заяву про те, що вони є марними або не повинні застосовуватися.

Стосовно пропорційності заходів Конституційний Суд також відзначив, що Уряд поступово зменшував будь-які обмеження відповідно до прогресу пандемії з метою обмеження їхніх наслідків. Таким чином, дискреція, застосована Державою, була обґрунтованою і, крім того, підлягала судовому

контролю. Таким чином, всі елементи тесту на пропорційність (законність, необхідність і пропорційність) були дотримані.

Щодо скарги заявників на вплив застосованих до них обмежень на їхнє працевлаштування (роботу), Конституційний Суд вказав, що закон лише забороняв їм контактувати зі споживачами. Невакцинованим особам могли запропонувати або інші завдання в межах тієї ж служби, які не передбачали такого контакту, або переведення до іншої служби, або можливість використати накопичену відпустку. Якщо жоден з цих варіантів їх не влаштовував, вони могли бути відсторонені від роботи, однак протягом цього часу вони отримували щомісячну компенсацію в розмірі 600 євро [максимально]. Це не було дисциплінарним покаранням, а радше заходом, спрямованим на забезпечення справедливого балансу між правом на працю та правом на здоров'я осіб, які користуються послугами охорони здоров'я. Остання група осіб охоплювала вразливих осіб, які потребували медичних послуг і не могли зробити вибір на користь уникнення контакту з медичним персоналом. Конституційний Суд вважав, що більш первинний інтерес громадського здоров'я переважав над тимчасовим обмеженням права на працю окремих осіб, які відмовлялися від вакцинації. Свобода кожної людини має свої межі в обов'язку солідарності до суспільства, в якому вона живе. Цей обов'язок солідарності був ще більш актуальним у секторі охорони здоров'я, до якого були застосовані оскаржувані заходи.

Посилаючись на статтю 8 Конвенції, статтю 14 Конвенції й статтю 1 Протоколу № 12 до Конвенції заявники скаржилися на покладений на них обов'язок пройти вакцинацію, на наслідки, яких вони зазнали в результаті відмови від неї, і на те, що ці наслідки, а також послаблення певних заходів для вакцинованих осіб становили дискримінацію.

Оцінка Суду

Спочатку Суд зазначив, що вакцинація в Сан-Марино не була обов'язковою, і що заходи, вжиті після того, як заявники вирішили не вакцинуватися, були законними. Він повторив, що вірус Covid-19 під час пандемії міг мати серйозні наслідки для окремих осіб та громадського здоров'я, і що Держави мають (і мали під час пандемії) зобов'язання захищати життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. Накладені на заявників обмеження у цій справі мали законну мету захисту здоров'я та прав і свобод інших осіб. Відповідно, завдання Суду полягало в тому, щоб визначити, чи були ці заходи «необхідними в демократичному суспільстві» у «винятковому і непередбачуваному контексті», який мав місце в той час.

Суд не коментував, чи становили заявники, як невакциновані співробітники, більший ризик для інших, ніж ті, хто був вакцинований. Однак він визнав беззаперечним той факт, що невакциновані особи були й залишаються більш сприйнятливими до інфекції, а також здатними заразити й поширити вірус.

Суд зазначив, що оскаржуваний закон був результатом глобального скорочення обмежувальних заходів з огляду на доступність вакцинації у 2021 році, яке відбулося на тлі ризиків для світової економіки. Навіть якщо ефективність вакцинації в обмеженні поширення інфекції була сумнівною, послаблення заходів не було необґрунтованим щодо вакцинованих осіб, які самі були менш схильні до ризику захворіти. Невакциновані люди, як було встановлено на той час, були більш вразливі до серйозних наслідків хвороби.

Суд також зазначив, що окрім занепокоєння щодо власного здоров'я заявників, не можна також ігнорувати ту обставину, що у випадку ймовірного захворювання, їхня відсутність на робочому місці (яка, можливо, була б тривалою у випадку серйозних симптомів) також стала б тягарем для державних служб, особливо в одному з найважливіших секторів, а саме у сфері охорони здоров'я та соціально-медичного забезпечення, що було особливо актуальним на той час.

Щодо того, чи було досягнуто справедливого балансу між вищезазначеними суспільними інтересами та правами осіб за статтею 8 Конвенції щодо їхнього працевлаштування, Суд зазначив, що заявники зазнали впливу одного або поєднання передбачених законом заходів. Усі ці заходи були тимчасовими і тривали від мінімум двох тижнів до максимум п'ятнадцяти місяців; у більшості випадків заходи закінчувалися менш ніж через сім місяців, оскільки заявники або одужували від інфекції Covid-19, або проходили вакцинацію, або були переведені на постійну роботу, або термін їхніх контрактів спливав.

Щодо наслідків цих заходів для заявників, Суд зазначив, що останні не пояснили, яким чином ці заходи вплинули на них емоційно, або яким чином було завдано шкоди їхній гідності. Враховуючи, що вакцинація була добровільною, і заявники могли відмовитися від неї, чим вони й скористалися, при досягненні відповідного справедливого балансу Держава повинна була врівноважити виключно фінансові інтереси заявників з важливими конкуруючими інтересами суспільства в цілому.

Оскільки заявники посилалися на фінансові наслідки, яких вони зазнали, спираючись на свої вимоги щодо справедливої сатисфакції, Суд зазначив, що вони зазнали фінансових збитків у розмірі від близько 500 євро до 16 000 євро (за двома винятками, в яких відповідні суми становили приблизно 26 000 євро та 74 000 євро). Проте заявники не навели жодних аргументів щодо того, яким чином таке зменшення їхньої заробітної плати або відсутність заробітної

плати взагалі (якщо вони вирішили не брати участь у добровільній роботі) погіршило матеріальний добробут кожного з них та їхніх сімей.

У зв'язку з цим Суд зазначив, що, за одним винятком, найбільших збитків заявники зазнали у випадках, коли вони відмовлялися виконувати будь-яку суспільно корисну роботу. Заявники не надали жодних обґрунтувань своєї відмови від запропонованої їм суспільно корисної діяльності в установах культури або в інших секторах. На думку Суду, не можна було очікувати, що особи продовжуватимуть отримувати заробітну плату, якщо вони відмовляються виконувати будь-яку роботу.

Що стосується більшості заявників, то вони були переміщені принаймні на певний період часу і продовжували отримувати заробітну плату в обмін на їхні послуги на іншій посаді, хоча іноді й з меншою заробітною платою, та / або отримували надбавки в обмін на години суспільно корисної діяльності, що виконувалася відповідно до наявних потреб або їхнього вибору в цьому відношенні. За винятком дев'ятого заявника, жоден з заявників, які фактично виконували роботу протягом значного періоду, не втратив більше ніж 10 100 євро.

Не можна заперечувати, що пандемія Covid-19 вимагала адаптації та спеціальних заходів для протидії її наслідкам, однак, вона спричинила значні й навіть величезні фінансові втрати, а також зростання безробіття в різних секторах, підприємствах і галузях. Суд вважав, що такі втрати є неминучим наслідком глобальної пандемії та виняткових і непередбачуваних обставин, у яких опинилися Держави у відповідний час.

Суд зазначив, що Держава Сан-Марино запропонувала низку можливостей, і що заходи, зрештою застосовані до кожного заявника, залежали від можливостей служб, в яких вони працювали, або будь-яких інших потреб у державному секторі, а також від їхнього власного вибору в цьому відношенні.

З огляду на вищевикладене і нагадуючи, що при прийнятті законодавства, спрямованого на досягнення балансу між конкуруючими інтересами, Державам в принципі має бути дозволено визначати засоби, які, на їхню думку, найкраще підходять для досягнення мети узгодження цих інтересів, Суд визнав, що вибір законодавчого органу Сан-Марино застосувати поетапну кількість заходів, що впливають на працевлаштування, до невеликої кількості осіб, долучених до сфери охорони здоров'я та соціально-медичних послуг, з метою захисту здоров'я населення в цілому, включаючи самих заявників, а також прав і свобод інших осіб, був обґрунтованим і перебував у розумному співвідношенні пропорційності з законними цілями, які Держава-відповідач прагнула досягнути. Таким чином, не можна стверджувати, що остання перевищила свою широку свободу розсуду в питаннях політики у сфері охорони здоров'я.

Суд також визнав скарги заявників за статтею 14 та статтею 1 Протоколу № 12 до Конвенції явно необґрунтованими. Суд вказав, що застосування заходів

до невеликої кількості співробітників SSI не вийшло за межі дискреційних повноважень Держави у питаннях охорони здоров'я. Він вважав, що різниця у ставленні до заявників була об'єктивно виправданою, зазначивши також, що носіння масок і захисна дистанція як тимчасові заходи під час глобальної пандемії були заходами обмеженої інтенсивності. Послаблення заходів щодо вакцинованих осіб, які були менш схильні до ризику, при збереженні їх для таких осіб, як заявники, які залишалися в зоні ризику, не було необґрунтованим, а отже, такі дії не могли вважатися дискримінаційними.

Висновок

Відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 29 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

СТАТТЯ 10 КОНВЕНЦІЇ (СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ)

HRACHYA HARUTYUNYAN v. Armenia (№ 15028/16)

Обставини справи

Справа стосувалася стверджуваного заявником порушення його права на свободу вираження поглядів за статтею 10 Конвенції у зв'язку з провадженням у справі про образи та клевету, порушеній проти нього після того, як він повідомив про ймовірну корупційну діяльність свого колишнього колеги у приватному листуванні з керівництвом останнього.

Заявник з 2008 року працював у закритому акціонерному товаристві «Електричні мережі Вірменії» (далі – ЕНА) на посаді начальника відділу безпеки та адміністрування до свого звільнення у 2011 році. У невстановлену дату власник цього акціонерного товариства компанія Inter RAO EES (далі – Компанія) опублікувала на своєму вебсайті оголошення з назвою «Боротьба з корупцією», у якому закликала всіх, хто володіє інформацією про корупційні дії в Компанії, у тому числі про будь-які дії, що завдали або могли завдати матеріальної шкоди, повідомляти таку інформацію за спеціальною електронною адресою. Компанія пообіцяла провести незалежне розслідування і гарантувала, що всі повідомлення залишаться анонімними й конфіденційними.

26 березня 2012 року зі своєї приватної електронної адреси на відповідну адресу електронної пошти заявник надіслав повідомлення, у якому стверджувалося про корупційні дії, включаючи розтрату у великих розмірах, з боку заступника начальника відділу безпеки та контролю ЕНА V. B.

Заявник стверджував, що 11 липня 2012 року начальник служби безпеки Компанії Y. M. зв'язався з ним і попросив про зустріч, на якій показав звіт і запитав, чи заявник є автором. Після того, як заявник підтвердив, що це його звіт, Y. M. попросив підписати роздрукований примірник протоколу.

18 липня 2012 року звіт заявника під грифом «конфіденційно» було передано начальнику відділу безпеки та контролю ЕНА G. Ma., якому було запропоновано перевірити інформацію. Наступного дня G. Ma. представив звіт заявника V. B. та попросив його надати пояснення.

16 серпня 2012 року V. B. подав позов проти заявника за образи й клевету, вимагаючи вибачень і відшкодування шкоди.

15 липня 2013 року регіональний суд відхилив позов V. B. Регіональний суд постановив, що зроблена заявником заява не була «публічною» в розумінні статті 1087.1 Цивільного кодексу, оскільки була подана в умовах суворої конфіденційності.

12 серпня 2013 року V. B. подав апеляцію.

20 листопада 2013 року Апеляційний цивільний суд скасував рішення регіонального суду та повернув справу на новий розгляд з тієї підстави, що регіональний суд неправильно витлумачив, що є «публічною заявою». Суд постановив, що поняття «третья особа» означає особу, якій була надана інформація і яка не є позивачем або відповідачем, тоді як регіональний суд не вважав У. М. такою «третьою особою».

15 січня 2014 року Касаційний Суд визнав подану заявником апеляцію з питань права неприйнятною.

3 березня 2015 року, в межах другого кола судового розгляду, регіональний суд частково задовольнив позов V. B., установивши, що повідомлення заявника є публічним висловлюванням у розумінні статті 1087.1 Цивільного кодексу, оскільки було повідомлено третій особі – У. М. – та містило образливу й наклепницьку інформацію. Заявника було зобов'язано публічно вибачитися у той самий спосіб, у який він опублікував свої спірні заяви та сплатити 2 000 000 вірменських драмів (AMD) відшкодування за образу й наклеп. Крім того, його зобов'язали сплатити судові та інші витрати в розмірі 492 128 драм.

25 березня 2015 року заявник подав апеляцію, стверджуючи, зокрема, про порушення статті 10 Конвенції, та посиляючись, серед іншого, на рішення у справах Zakharov v. russia, № 14881/03 від 5 жовтня 2006 року, та Kazakov v. russia, № 1758/02 від 18 грудня 2008 року. Він заперечував, що його заяви були зроблені публічно, що він подав свій звіт, використовуючи свою приватну електронну пошту і в умовах суворої конфіденційності, як запевняла Компанія, але регіональний суд не взяв до уваги цього факту й відхилив оголошення Компанії в Інтернеті як неприйнятне. Крім того, суд не взяв до уваги той факт, що він подав свою заяву у відповідь на заклик Компанії повідомляти про корупційну діяльність.

19 червня 2015 року Апеляційний цивільний суд відхилив апеляцію заявника та залишив без змін рішення регіонального суду; суму відшкодування суд вважав справедливою й фінансово не обтяжливою для заявника.

Подана заявником до Касаційного Суду апеляція з питань права 19 серпня 2015 року була визнана неприйнятною.

До ЄСПЛ заявник скаржився на те, що рішення, ухвалене проти нього за образу й наклеп, порушило його право на поширення інформації, передбачене статтею 10 Конвенції. Він також покликався на пункт 1 статті 6 Конвенції, стверджуючи про порушення його права на захист у зв'язку з відмовою національних судів зобов'язати ЕНА надати певні наявні в неї докази, які заявник вважав важливими для своїх тверджень стосовно V. B.

Оцінка Суду

Загальні принципи оцінки необхідності втручання у реалізацію свободи вираження поглядів були узагальнені у справах *Bédat v. Switzerland* [GC], № 56925/08, § 48, 29 березня 2016 року, та *Halet v. Luxembourg* [GC], № 21884/18, §§ 110, 14 лютого 2023 року.

Суд зазначив, що якщо національні органи влади збалансували право за статтею 10 Конвенції із правом за статтею 8 Конвенції, він повинен перевірити, чи застосовували вони під час своєї оцінки критерії, встановлені в його практиці із цього питання, і чи були причини, які спонукали їх прийняти оскаржувані рішення, достатніми й відповідними, щоб виправдати втручання в право на свободу вираження поглядів (див. *Cicad v. Switzerland*, № 17676/09, § 52, від 7 червня 2016 року). У зв'язку із цим ЄСПЛ повинен спочатку встановити, чи можна вважати повідомлення заявника, як він стверджував, викриттям у розумінні його судової практики.

У справі *Halet* Суд постановив, що захист, яким користуються викривачі відповідно до статті 10 Конвенції, ґрунтується на необхідності враховувати обставини, характерні для існування трудових відносин: з одного боку, обов'язку лояльності, стриманості та розсудливості, притаманного відносинам підлеглості, що впливають з них, та, у відповідних випадках, обов'язку дотримуватися встановленого законом обов'язку зберігати таємницю; з іншого боку, економічної вразливості стосовно особи, державної установи чи підприємства, від яких вони залежать у питаннях працевлаштування, та ризику зазнати помсти з боку останніх (див. *Halet*, *цит. вище*, § 119).

У цій справі Суд, навпаки, мав ухвалити рішення щодо застосовності режиму захисту свободи вираження поглядів викривачів після припинення трудових відносин. Крім того, особливість цієї справи полягала також у тому, що заявник ніколи не звертався до громадськості, а після заклику керівництва свого колишнього роботодавця повідомляти будь-яку інформацію про корупційні дії на підприємстві використовував лише внутрішні канали повідомлення. Таким чином, Суд повинен був узяти до уваги конкретні обставини цієї справи, які відрізняють її від прецедентного права (див. *ibid.*; *Guja*, *цит. вище*, § 72; *Marchenko v. Ukraine*, № 4063/04, 19 лютого 2009 року; *Heinisch v. Germany*, № 28274/08, ECHR 2011 (витяги); *Bucur and Toma v. Romania*, № 40238/02, 8 січня 2013 року; *Matúz v. Hungary*, № 73571/10, 21 жовтня 2014 року; та *Gawlik v. Liechtenstein*, № 23922/19, 16 лютого 2021 року).

У цьому контексті Суд зазначив, що сучасний європейський підхід полягає в тому, що закінчення трудових відносин не є перешкодою для захисту викривачів. Дійсно, як Рекомендація Комітету міністрів CM/Rec (2014)7 (Принцип 4), так і Директива 2019/1937/ЄС (Стаття 4), хоча остання не є обов'язковою для Вірменії, оскільки вона не є Державою-членом ЄС, поширюють захист свободи вираження поглядів викривачів на колишніх працівників. Аналогічний підхід

застосовано в Законі про викривачів, який введено в національне законодавство після того, як відбулися події в цій справі.

З огляду на зазначене, Суд вважав, що за таких обставин, як у цій справі, коли повідомлення про ймовірне професійне правопорушення відбувається після закінчення трудових відносин, режим захисту свободи вираження поглядів викривачів не повинен автоматично припиняти свою дію лише тому, що трудові відносини припинилися. Навпаки, такий захист може, в принципі, застосовуватися за умови, що інформація, яка становить суспільний інтерес, була отримана тоді, коли «викривач» мав привілейований доступ до неї в силу своїх трудових відносин. У таких випадках, коли трудові відносини припиняються, не може бути й мови про наслідки на роботі, але заходи відплати колишньому працівникові можуть набувати інших форм. Важливим є те, чи була шкода, якої зазнав колишній працівник, прямим наслідком розкриття інформації, що охороняється.

На відміну від справ, згаданих вище, заявник у цій справі подав звіт, коли вже не працював у ENA. Він не зазнав жодних наслідків на роботі, оскільки його трудові відносини з того часу припинилися. Однак його звіт в основному ґрунтувався на інформації, яку він отримав під час роботи в ENA. Більше того, його притягнення до цивільної відповідальності стало прямим наслідком його звіту. Тому, незважаючи на специфічний контекст цієї справи, Суд вказав, що, наскільки це доречно, він застосує загальні критерії та принципи, встановлені у справі *Guja v. Moldova* [GC], № 14277/04, § 72–78, ECHR 2008 та підтверджені у *Halet v. Luxembourg*, що містять в собі: оцінку того, чи були доступні альтернативні канали для розкриття інформації; суспільний інтерес до розкритої інформації; правдивість розкритої інформації; шкода, завдана роботодавцю; чи діяв викривач добросовісно; суворість санкції.

Суд також зазначив, що підхід до викривачів та вищезазначені критерії були встановлені в його практиці ще до подій цієї справи. Тому той факт, що режим захисту, який надається викривачам, був запроваджений у національне законодавство лише після того, як відбулися події в цій справі, не звільняє національні суди від обов'язку зважити відповідні права чи інтереси згідно з процедурами, визначеними Судом, та відповідно до встановлених ним критеріїв.

Застосування вищезазначених принципів до цієї справи

По-перше, Суд зазначив, що національні суди розглядали цю справу як звичайний спір про наклеп і ніколи не застосовували вищезазначені принципи. Це правда, що заявник конкретно не покликався на захист свободи вираження поглядів, що надається викривачам, а скоріше на практику ЄСПЛ щодо повідомлень про порушення в поведінці державних службовців. Однак він навів

низку аргументів, що стосуються критеріїв, які застосовуються у справах викривачів, і тим надав національним судам можливість ухвалити рішення в його справі з цієї точки зору.

Внутрішні канали для звітування

На відміну від справ, раніше розглянутих ЄСПЛ, заявник у цій справі не повідомляв про передбачувані неправомірні дії компетентні державні органи або ЗМІ. Замість цього він обрав внутрішні канали повідомлення і подав свій звіт керівництву свого колишнього роботодавця після того, як останній закликав людей ділитися такою інформацією. Більше того, компанія пообіцяла, що всі повідомлення, подані із цього приводу, залишаться анонімними й конфіденційними. У національних судах заявник зазначив, що він скористався процедурою, встановленою компанією для розслідування можливих професійних правопорушень, і надіслав свій звіт на приватну електронну пошту до органу, на який покладено завдання розглядати такі випадки стосовно звітів у рамках конфіденційної процедури. Однак регіональний суд копію оголошення компанії в Інтернеті не прийняв як доказ та відхилив аргументи заявника, вважаючи, що звітувати з таких питань після закінчення його роботи в ENA було поза межами його повноважень. Апеляційний суд, зі свого боку, просто зазначив, що заявник розкрив оскаржувану інформацію «третьій особі» в розумінні частини першої статті 1087 Цивільного кодексу і так зробив її «публічною».

На думку Суду, відхиливши наведені вище аргументи заявника, національні суди не взяли до уваги загального контексту справи. Зокрема, як зазначалося вище, особливість цієї справи полягала в тому, що заявник не вдався до публічного розголошення, а обмежився використанням механізму внутрішнього звітування, який був найближчим до джерела проблеми, мав найбільші можливості для її розслідування та повноваження для її виправлення, і який, до того ж мав бути суворо конфіденційним. Метою внутрішнього розслідування було саме підтвердити або спростувати його твердження.

Суд зазначив, що йому важко зрозуміти, яким чином національні суди дійшли висновку, що повідомлення заявника У. М., начальника служби безпеки Компанії, який, як впливає з рішення апеляційного суду, відповідав за розгляд скарг, поданих у рамках внутрішнього розслідування, можна вважати таким, що було зроблено «публічно». Більше того, дорікаючи заявнику в тому, що він не вжив усіх заходів для забезпечення конфіденційності свого звіту, регіональний суд не визначив, яких заходів повинен був вжити заявник, знаючи, що конфіденційність його звіту була предметом обіцянки Компанії. Такий формальний підхід не тільки поставив під загрозу його право на захист, але й може мати стримувальний ефект для будь-якого колишнього або теперішнього

працівника, який вирішить повідомити роботодавця про професійну неправомірну поведінку одного з його фактичних працівників.

Зацікавленість громадськості у висвітленій інформації

Повертаючись до змісту звіту заявника ЄСПЛ зауважив, що в основному він стосувався випадків зловживання службовим становищем, неналежної поведінки та корупції з боку V. B., високопосадовця ENA на той час. Суд раніше встановив, що інформація, яка стосується незаконних дій або практики, безперечно, становить особливо великий суспільний інтерес (див. *Halet v. Luxembourg*, §§ 134–135, 141), навіть якщо вона стосується відповідальності директорів приватних компаній (див. *Petro Carbo Chem S.E. v. Romania*, № 21768/12), § 43, 30 червня 2020 року) або невиконання податкових зобов'язань організацією, що становить суспільний інтерес (див. *Público - Comunicação Social, S.A. and Others v. Portugal*, № 39324/07, § 47, 7 грудня 2010 року). У зв'язку із цим слід зазначити, що ENA не була звичайною приватною компанією: вона була основним постачальником електроенергії у Вірменії, і, як видається, деякі з її рішень підлягали попередньому схваленню Урядом. Таким чином, ENA та її працівники підлягали ширшому громадському контролю, і розслідування будь-яких звинувачень у зловживанні службовим становищем та корупційних діяннях з боку її посадових осіб, безсумнівно, відповідали суспільним інтересам.

Однак національні суди не розглянули аргументів заявника про те, що його повідомлення було зроблено в інтересах суспільства в будь-який значущий спосіб. Національні суди не розглянули зміст звіту заявника з точки зору його відповідності суспільним інтересам і, крім того, суттєво обмежили обсяг захисту права на свободу вираження поглядів з питань, що становлять суспільний інтерес, яке, згідно з усталеною практикою Суду, не обмежується ЗМІ, а розповсюджується на широку громадськість.

Негативні наслідки повідомлення

Суд повторив, що розкриття інформації може завдати шкоди професійній репутації та діловим інтересам компаній, їхньому комерційному успіху та життєздатності на користь акціонерів та працівників, а також ширшому економічному благу, проте це питання не розглядалося національними судами. В ЄСПЛ також не стверджувалося про заподіяння колишньому роботодавцеві заявника будь-якої шкоди, й за таких обставин не було необхідності розглядати це питання за власною ініціативою.

Що стосується негативних наслідків повідомлення заявника для V. B., Суд повторив, що заявник подав своє повідомлення через внутрішню процедуру звітності, і будь-який вплив на репутацію V. B. був, таким чином, обмеженим за обсягом. Ніщо не вказувало на те, що внутрішнє розслідування, ініційоване

повідомленням заявника, завдало надмірної шкоди репутації V. В. Національні суди не пояснили, чому така шкода, характер і обсяг якої, до того ж не був визначений, переважила загальний інтерес у внутрішньому повідомленні про передбачувані акти професійної недбалості, метою якого було забезпечення підзвітності в ЕНА (порівняйте і протиставте *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others*), цит. в цій справі, §§ 105-106, де звіт НУО-заявника пізніше просочився в пресу, що посилює його шкідливий вплив на суб'єкта звітування).

Правдивість розкритої інформації та добросовісність

Щодо правдивості інформації національні суди, покликаючись на результати внутрішнього розслідування, проведеного в ЕНА, встановили, що заявник не зміг довести правдивість свого звіту. У зв'язку із цим Суд уже визнав, що за певних обставин інформація, розкрита викривачами, може охоплюватися правом на свободу вираження поглядів, навіть якщо згодом було доведено, що ця інформація є неправдивою або не може бути доведено, що вона є правильною.

Суд насамперед зазначив, що, як вказано у звіті заявника, твердження № 1 походило від національних ЗМІ та заяви колишнього депутата, яку заявник, мабуть, надав національним судам. Однак, суди спочатку відхилили докази, подані в підтримку цієї заяви, а потім дорікнули заявнику в тому, що він не вказав у звіті джерело цього твердження, таким чином, по суті, визнавши останнього його джерелом. Водночас, навіть незважаючи на те, що заявник надав Компанії певні матеріали як докази разом зі своїм звітом, він не міг згодом їх перевірити, оскільки більше не працював у ЕНА. Його звернення до регіонального суду з вимогою до ЕНА надати певні докази, які він не зміг отримати сам, а також його подальші апеляції із цього приводу були безрезультатними.

Стосовно добросовісності заявника Суд зазначив, що в матеріалах справи немає нічого, що вказувало б на те, що оскаржувані заяви були спрямовані насамперед на звинувачення V. В. Твердження Уряду про те, що він склав свій звіт з особистої неприязні, не обговорювалося, не кажучи вже про підтвердження їх національними судами. Варто зазначити, що у своєму звіті заявник конкретно просив Компанію «перевірити викладені факти» і, як зазначено в його апеляційній скарзі в оскаржуваному провадженні, його метою було те, щоб вона розслідувала викладену інформацію. Таким чином, він повідомив компетентний внутрішній орган про поведінку, яка, на його думку, була неправомірною або незаконною (порівн. з *Medžlis Islamske Zajednice Brčko and Others*, цит. вище, §§ 102–103). У цьому контексті адресати розкриття інформації також є елементом оцінки добросовісності заявника (див. згадане вище *Halet*, § 128, і протилежне рішення у справі *Balenović v. Croatia*, № 28369/07, від

30 вересня 2010 року). Як зазначалося вище, заявник не звертався до ЗМІ або будь-якого іншого зовнішнього органу розслідування, а намагався виправити ситуацію, на яку скаржився, в межах самої Компанії.

Суворість санкції

У Суду відсутня інформація про те, чи заявник «вибачився публічно», як цього вимагало рішення національного суду. Водночас Суд вважав, що присудження відшкодування шкоди в будь-якому випадку було суттєвим, оскільки воно призвело до того, що квартира та автомобіль заявника були вилучені виконавчою службою з метою продажу на публічних торгах. Попри відсутність будь-якої інформації про те, чи було продано майно заявника, Суд переконаний, що це могло непропорційно вплинути на нього.

Зваживши всі залучені інтереси ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів не було «необхідним у демократичному суспільстві».

Висновок

Порушення статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 27 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Обставини справи

Заявник – лікар загальної практики, який на час розгляду справи володів вебсайтом «холістичної медицини», на якому він описував себе як практика з самозцілення і гомеопатії, а також як автора й експерта з питань вакцинації та шкоди від неї.

Після статті про неефективність вакцин, розміщеної на цьому вебсайті, Дисциплінарна рада Австрійської медичної асоціації (the Disciplinary Council of the Austrian Medical Association, далі – Дисциплінарна рада) визнала заявника винним у вчиненні дисциплінарних правопорушень.

Вона встановила, що у статті про вакцинацію він зробив однобічні та негативні заяви, а саме: (i) заперечував існування патогенних вірусів; (ii) стверджував, що вакцинація ніколи не захищала від хвороб; (iii) стверджував, що природа не знає хвороб; і (iv) стверджував, що жодна хвороба не зникла завдяки вакцинації. Надаючи необ'єктивну інформацію, заявник завдав шкоди репутації медичної професії. Дисциплінарна рада оштрафувала заявника на 2 000 євро з відстрочкою виконання рішення на один рік випробувального строку.

Заявник безрезультатно скаржився до національних судів.

У своїй заяві до ЄСПЛ він стверджував про обмеження його права на свободу вираження поглядів у зв'язку з накладеним на нього дисциплінарним стягненням усупереч вимогам статті 10 Конвенції.

Оцінка Суду

Щодо свободи вираження поглядів в цілому

Реалізуючи свою наглядову юрисдикцію Суд мав розглянути втручання з огляду на обставини справи в цілому, включаючи зміст оскаржуваних заяв і контекст, у якому вони були зроблені. Зокрема, він повинен був визначити, чи було втручання, про яке йде мова, «пропорційним до поставлених законних цілей» і чи причини, наведені національними органами влади для його виправдання, були «відповідними та достатніми». Роблячи це, Суд повинен був переконатися, що ці органи влади застосовували стандарти, які узгоджувалися з принципами, викладеними в статті 10 Конвенції, і що, крім того, вони спиралися на належну оцінку відповідних фактів.

Основні принципи, що стосуються необхідності втручання у здійснення свободи вираження поглядів в демократичному суспільстві, є усталеними в практиці Суду і були узагальнені, серед інших рішень, у справах *Hertel v.*

Switzerland (25 серпня 1998 року, § 46, Reports of Judgments and Decisions 1998-VI) та *Halet v. Luxembourg* [GC], № 21884/18, § 110, від 14 лютого 2023 року).

Щодо дискусій про громадське здоров'я

Суд мав нагоду розглянути справу щодо дисциплінарного провадження, порушеного проти лікаря за звинуваченням у неетичній поведінці за написання експертного звіту з критикою лікування, призначеного іншими лікарями. Він постановив, що лікарі також мають особливі стосунки з пацієнтами, засновані на довірі, конфіденційності та впевненості в тому, що вони використають усі наявні знання та засоби для забезпечення добробуту останніх. Це може означати необхідність збереження солідарності між представниками цієї професії. Суд також постановив, що таке суворе тлумачення дисциплінарними судами національного законодавства, продемонстроване у цій справі, як заборона будь-яких критичних висловлювань у медичній професії, не відповідає праву на свободу вираження поглядів. Такий підхід може перешкодити медичним працівникам надавати своїм пацієнтам об'єктивну інформацію про стан їхнього здоров'я та отримане лікування, що, своєю чергою, може поставити під загрозу кінцеву мету професії лікаря, яка полягає в захисті здоров'я і життя пацієнтів (див. рішення у справі *Frankowicz v. Poland*, № 53025/99, §§ 49 і 51, від 16 грудня 2008 року) (пункт 32 рішення).

Навіть без будь-якого зв'язку з дисциплінарними провадженнями, порушеними проти медичних працівників, Суд покладався на захист здоров'я як легітимну мету обмеження свободи вираження поглядів. Наприклад, у згаданій вище справі *Hertel* під страхом кримінального покарання (позбавлення волі або штрафу) заявнику було заборонено заявляти, зокрема, що їжа, приготована в мікрохвильовій печі, становить небезпеку для здоров'я і призводить до змін у крові, які вказують на патологічний розлад і становлять собою картину початку канцерогенного процесу. Суд зазначив, що метою заборони був «захист ... прав інших осіб» і що вона стосувалася дискусії, яка зачіпала загальний інтерес щодо громадського здоров'я, а саме впливу мікрохвильових печей на здоров'я людини. Водночас Суд зауважив, що заявник висловив свої погляди в менш категоричній формі й не стверджував, що споживання опроміненої їжі є шкідливим, а лише припускав, що це може бути шкідливим.

Періодичне видання, яке опублікувало витяги з наукової роботи заявника, мало специфічну читацьку аудиторію і тому мало обмежений вплив. Відзначивши невідповідність між заходом втручання та оскаржуваною поведінкою, Суд постановив, що він [захід] створив дисбаланс з огляду на сферу дії заборони, яка частково полягала в тому, щоб піддати цензурі роботу заявника й обмежити його здатність публічно висловлювати погляди, які мають місце в публічних дебатах

в порушення вимог статті 10 Конвенції (див. Hertel, цитоване вище, §§ 31, 42 і 47–51) (пункт 33 рішення).

Справа *Palusinski v. Poland* (ухв.), № 62414/00, 3 жовтня 2006 року, з іншого боку, стосувалася засудження заявника за кримінальне правопорушення та покарання у вигляді п'ятнадцяти місяців позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку на два роки та штрафу у розмірі 2000 польських злотих (PLN) за публікацію книги, яка заохочувала до вживання наркотиків серед молоді. Суд постановив, що в книзі міститься дуже мало інформації про негативні наслідки вживання таких речовин, як марихуана, ЛСД і грибів... Книга також містила інструкції щодо отримання інгредієнтів і їх приготування, дозування та включала описи станів розуму, які можна відчутти після їх прийому. Суд погодився, що книга була розроблена, щоб показати, що «описані наркотики [принесуть] задоволення та незабутні враження ...» і, що більш важливо, що використання дозувань, запропонованих відповідачем «не матиме будь-яких негативних наслідків для життя та здоров'я». Зважаючи на це, Суд вважав, що влада надала «відповідні та достатні» причини своїх рішень і що умовне покарання та штраф не можна вважати непропорційними.

І, нарешті, дві справи – *Hachette Filipacchi Presse Automobile and Dupuy v. France* (№ 13353/05, 5 березня 2009 року) та *Société de conception de presse et d'édition і Ponson v. France* (№ 26935/05), 5 березня 2009 року) стосувалися штрафу, накладеного на дві видавничі компанії та їхніх директорів (30 000 і 20 000 євро) за незаконну рекламу тютюнових виробів. Суд постановив, що обмеження реклами сигарет і тютюнових виробів є важливою частиною ширшої стратегії боротьби з соціальним злом куріння. Фундаментальні міркування громадського здоров'я, на основі яких було прийнято законодавство у Франції та Європейському Союзі, можуть мати перевагу над економічними імперативами й навіть над певними основоположними правами, такими як свобода вираження поглядів. Існував європейський консенсус щодо необхідності суворого регулювання реклами тютюнових виробів і загальна тенденція до такого регулювання в усьому світі. Суд не повинен був брати до уваги фактичний вплив заборони реклами на споживання тютюну. Той факт, що оскаржувані публікації розглядалися як такі, що можуть підбурювати людей, особливо молодь, до споживання таких продуктів, був «відповідною» і «достатньою» причиною для виправдання втручання. Крім того, хоча суми штрафів, безумовно, не були незначними, при оцінці того, чи були вони суворими, їх необхідно було порівняти з доходами багатотиражних журналів, таких як ті, про які йшла мова. Враховуючи важливість захисту громадського здоров'я, нагальну необхідність вжити заходів для захисту суспільства від лиха куріння, а також існування консенсусу на європейському рівні щодо заборони реклами тютюну,

запроваджені обмеження були відповіддю на нагальну соціальну потребу та не були непропорційними щодо поставленої законної мети.

Застосування вищезазначених принципів до цієї справи

Сторони не заперечували, що було втручання у право заявника на свободу вираження поглядів у значенні пункту 1 статті 10 Конвенції. Суд не вбачив підстав не погоджуватися з тим, що дисциплінарне стягнення, накладене на заявника за певні заяви, зроблені на його вебсайті, становило втручання в його право на свободу вираження поглядів.

Законність втручання

Оскільки заявник вважав оскаржуване втручання незаконним, Суд зазначив, що національні суди, наклавши дисциплінарне стягнення на заявника, посилалися на статтю 53 Закону про лікарську практику (the Medical Practitioners Act) у поєднанні з Положенням про лікарів і громадськість (the Regulation on Medical Practitioners and the Public), а також на статті 136 і 139 Закону про лікарську практику. Ці положення були доступними та точними.

Судова практика Верховного Адміністративного Суду (Supreme Administrative Court), яка виникла до та після дати розгляду справи заявника, підтвердила послідовне тлумачення цих положень у подібних справах (див. пункти 19-20). Суд не знайшов нічого свавільного чи явно нерозумного в такому тлумаченні відповідних положень. З цього випливало, що втручання було «передбачено законом» у розумінні Конвенції.

Законність переслідуваної мети втручання

Суд зазначив, що метою оскаржуваного заходу, як було встановлено національними судами, був захист здоров'я, і що слідування об'єктивним міркуванням при користуванні медичними послугами слугує інтересам громадськості та медичної професії (див. пункти 10 і 14).

На думку Суду, не було жодних сумнівів у тому, що метою заходів був «захист здоров'я», а також «захист прав інших осіб», як зазначено в пункті 2 статті 10 Конвенції. Отже, втручання, про яке йшлося у цій справі, також мало законну мету.

Необхідність втручання у демократичному суспільстві

Щодо питання пропорційності втручання Суд зазначив, що національні суди встановили, що інформація щодо питань вакцинації, опублікована на вебсайті заявника, була суто односторонньою та негативною.

Крім того, Суд зазначив, що національна практика загалом не забороняє критику вакцинації, а радше вимагає тоншої критики, особливо коли заяви

роблять лікарі. Однак у цій справі негативні зауваження заявника були категоричними.

Важливо також, що заявник був лікарем, і двома окремими висновками експертів, отриманими Дисциплінарною радою та Окружним адміністративним судом (the Regional Administrative Court), було встановлено, що інформація, опублікована на його вебсайті, не відповідала сучасному стану медичної науки, а деякі твердження навіть не відповідали здоровому глузду.

Також Суд відзначив потенційно дуже широкий вплив тверджень заявника через їх публікацію на власному вебсайті, пов'язаному з його медичною практикою і тому дуже легко доступному для всіх, включаючи, зокрема, неспеціалістів-медиків.

В особливому контексті суто негативної інформації про вакцинацію Суд додатково наголосив на своїх висновках у справі *Vavříčka and Others v. the Czech Republic* [GC], № 47621/13 та 5 інших заяв, 8 квітня 2021 року, §§ 135, 277, 279 і 282, в якій він відзначив як важливість, так і позитивні наслідки вакцинації в цілому, посилаючись також на дані ВООЗ, згідно з якими переконливі докази свідчать про переваги імунізації як одного з найуспішніших і економічно найвигідніших втручань у сферу охорони здоров'я з усіх відомих. За останні кілька десятиліть імунізація дозволила багато чого досягти, в тому числі викоринити віспу, що було названо одним з найбільших триумфів людства. Вакцини врятували незліченну кількість життів, знизили глобальну захворюваність на поліомієліт на 99 % і зменшили захворюваність, інвалідність і смертність від дифтерії, правця, кашлюку, кору, гемофільної інфекції типу b та епідемію менінгококового менінгіту A. Крім того, Суд виявив загальний консенсус між Договірними Сторонами, який активно підтримується спеціалізованими міжнародними органами, щодо того, що вакцинація є одним з найбільш успішних і економічно ефективних заходів у сфері охорони здоров'я і що кожна Держава повинна прагнути досягти якомога вищого рівня вакцинації серед свого населення.

У цьому контексті Суд підкреслив, що лікарі-практики користуються свободою вираження поглядів відповідно до статті 10 Конвенції та мають право брати участь у дебатах з питань охорони здоров'я, в тому числі висловлювати критичні думки та думки меншості. Реалізація цього права, однак, не є безмежною, особливо коли вона пов'язана зі здійсненням їхньої професії. Завдяки своїм експертним знанням у медичній галузі та професійним послугам, які вони пропонують в інтересах громадського здоров'я, їх твердження відіграють ключову роль у контексті дебатів з питань громадського здоров'я. На них можуть бути покладені професійні зобов'язання відповідно до їхніх обов'язків та відповідальності згідно з пунктом 2 статті 10 Конвенції. Обмеження свободи вираження поглядів лікарів може бути необхідним у випадках категоричної

й неправдивої публічної інформації з медичних питань, зокрема, якщо ця інформація опублікована на вебсайті, з метою захисту здоров'я і благополуччя інших осіб. У цій справі твердження були не тільки категоричними, але й науково неспроможними. Наприклад, твердження про те, що «хімічні щеплення ніколи не захищають від хвороб» прямо суперечить інформації ВООЗ (див. Vavříčka, згадане вище, § 135). У цьому контексті Суд також послався на свою усталену практику за статтю 10 Конвенції, згідно з якою до тверджень про факти може висуватися вимога доведення їхньої істинності (див. Lingens v. Austria, № 9815/82, § 46, від 8 липня 1986 року, та Oberschlick v. Austria, № 11662/85, § 63, від 23 травня 1991 року). Крім того, Суд зазначив, що заявник зробив оскаржувані заяви на своєму вебсайті у зв'язку зі своєю медичною практикою і, таким чином, явно рекламував свої послуги.

Щодо накладеної на заявника санкції Суд зауважив, що це було дисциплінарне, а не кримінальне покарання у вигляді штрафу в розмірі 2000 євро, сума, яка, на думку національних судів, була нижчою за орієнтовний середньомісячний дохід лікаря. Суд зазначив, що сума у 2000 євро була дуже низькою, враховуючи можливий розмір штрафу, який міг сягати 36 340 євро. Це становило приблизно 5,5 % від максимально можливої суми. Крім того, штраф було відстрочено на час випробувального строку в один рік.

Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що дисциплінарне стягнення, яке розглядалося у цій справі, не могло бути визнане непропорційним.

Висновок

Відсутність порушення статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 27 серпня 2024 року й набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

GANUSHCHAK v. Ukraine (№ 40776/16)

Обставини справи

Справа стосувалася покарання заявника за порушення митних правил, а саме ввезення автомобіля в Україну через закритий пункт пропуску в Криму.

Після окупації Криму російською федерацією у 2014 році та блокування роботи пунктів пропуску через державний кордон, розташованих на півострові, органи державної влади України закрили пункти пропуску на кордоні між росією та Кримом. Усі особи, які подорожували на Кримський півострів або поверталися з нього, мали перетнути українські пункти пропуску на материковій частині.

У травні 2015 року заявник виїхав на автомобілі з України до росії, а на зворотному шляху (21 липня 2015 року) в'їхав на територію України через поромну переправу «Кавказ – Крим» у місті Керч. Коли він прибув до пункту пропуску на материковій частині у Херсонській області, працівники прикордонної служби склали два протоколи про адміністративне правопорушення щодо заявника, притягнувши його до відповідальності за незаконний перетин кордону (стаття 204-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та за переміщення товарів – автомобіля, яким керував заявник – поза митним контролем (стаття 482 Митного кодексу України (далі – МК України)). Заявник оскаржив ці протоколи стверджуючи, що не знав, що український пункт пропуску в Криму не працював, а півострів був незаконно окупований росією, інакше він би обрав інший маршрут. Крім того, в національних судах заявник стверджував, що автомобіль, який належав його синові, був для особистого користування та не підпадав під категорію «товари», і тому не був об'єктом правопорушення, передбаченого статтею 482 МК України. На підтримку такого твердження він покликався на остаточне рішення Апеляційного суду Херсонської області та зроблений цим судом висновок у справі з подібними правовідносинами.

У липні 2015 року Каланчацький районний суд Херсонської області визнав заявника винним у незаконному перетині кордону та у зв'язку із цим наклав штраф у розмірі 1 700 гривень. Апеляційну скаргу заявника на цю постанову було повернуто, як подану після закінчення встановленого строку.

9 грудня 2015 року Суворовський районний суд міста Херсона закрив провадження у справі про адміністративне правопорушення, пов'язане з транспортним засобом, у зв'язку з відсутністю в діях заявника складу адміністративного правопорушення, установивши, що у протоколі про

адміністративне правопорушення не було чітко визначено обставини стверджуваного правопорушення та не було зазначено, у вчиненні яких із діянь, визначених статтею 482 МК України, обвинувачувався заявник, а також не було зазначено умисел та суб'єктивний елемент правопорушення. Також, покликаючись на пункти 57, 58 та 60 частини першої статті 4 МК України, у яких наводилося визначення понять товарів і транспортних засобів, районний суд установив, що МК України чітко розмежовував поняття товарів, транспортних засобів комерційного призначення та особистого користування, і автомобіль, яким керував заявник, був транспортним засобом особистого користування у розумінні митного законодавства, а не «товаром» або «транспортним засобом комерційного призначення», як припустили працівники митниці. Отже, районний суд установив відсутність предмета злочину, передбаченого статтею 482 МК України.

Постановою від 14 січня 2016 року Апеляційний суд Херсонської області скасував постанову суду першої інстанції та залишив без змін рішення працівників митниці, зазначивши, що згідно з пунктом 57 частини першої статті 4 МК України поняття «товари» визначалося як будь-які рухомі речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщувалася лініями електропередачі, і також згідно із цим Кодексом поняття «транспортний засіб» охоплювало транспортні засоби комерційного призначення, транспортні засоби особистого користування, трубопроводи та лінії електропередачі. Апеляційний суд дійшов висновку, що будь-який транспортний засіб, окрім транспортних засобів комерційного призначення, підпадав під поняття «товари». Таким чином, суд установив, що, перемістивши транспортний засіб особистого користування через державний кордон у тимчасово закритому пункті пропуску в окупованому Криму, а саме поза місцем розташування органу митного контролю та без виконання митних формальностей, заявник вчинив правопорушення, передбачене статтею 482 МК України.

Заявник скаржився на те, що стягнення у вигляді конфіскації й штрафу були незаконними та непропорційними, що мало наслідком порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Оцінка Суду

Заявник заперечував вчинення правопорушення, у якому він обвинувачувався, мотивуючи це тим, що тлумачення апеляційним судом норм матеріального права про те, що автомобіль, яким він керував, слід було вважати «товаром», було свавільним і суперечило підходу апеляційного суду в подібних справах.

Уряд стверджував, що втручання було законним, оскільки остаточною постановою національного суду встановлено, що заявник вчинив правопорушення, передбачене статтею 482 МК України. Накладене на нього стягнення було обов'язковим згідно із цією статтею, достатньо чітким і не покладало надмірного тягаря на заявника.

Визнавши скаргу заявника прийнятною, Суд зауважив, що відповідні загальні принципи оцінки були наведені ним у рішенні у справі *Krayeva v. Ukraine* (№ 72858/13, § 23 і 24, 13 січня 2022 року).

Крім того, беручи до уваги, що наявні докази, у тому числі пояснення заявника в національних органах влади, свідчили, що він не був власником конфіскованого автомобіля, Суд вважав, що «майном», яке розглядається в цій справі, є грошові кошти, які заявник мав сплатити як накладений штраф, а саме 3 020 євро (див. *Karapetyan v. Georgia*, № 61233/12, § 31, від 15 жовтня 2020 року, а також згадане *Krayeva v. Ukraine*, § 19).

У цих справах сторони погодилися, що накладення штрафу в розмірі, еквівалентному вартості конфіскованого автомобіля, становило втручання в його права за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. У зв'язку із цим Суд не мав підстав для іншого висновку.

Суд повторив, що принцип законності передбачає, що застосовні положення національного законодавства є достатньо доступними, точними та передбачуваними у своєму застосуванні (див. *Beyeler v. Italy*, № 33202/96, § 109, ЄСПЛ 2000-I).

У цій справі апеляційний суд зобов'язав заявника сплатити штраф, накладений згідно із частиною першою статті 482 МК України, якою встановлюється відповідальність за переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем, тобто поза місцем розташування органу доходів і зборів або поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей, або з незаконним звільненням від митного контролю внаслідок зловживання службовим становищем посадовими особами органу доходів і зборів. Санкція цієї статті передбачала обов'язкове накладення штрафу в розмірі 100 % вартості товарів, транспортних засобів – безпосередніх об'єктів порушення митних правил, з конфіскацією цих товарів, а також транспортних засобів, що використовувалися для транспортування товарів.

Сторони не оскаржували те, що заявник перетнув кордон між росією та Україною через закритий пункт пропуску в окупованому Криму, який був поза митним контролем України. Основний спір між сторонами полягав у тому, чи слід було вважати автомобіль, на якому він перетнув державний кордон, «товаром» у розумінні статті 482 МК України, тобто ключовим елементом правопорушення, до відповідальності за який притягнули заявника.

Суд повторив, що зазвичай саме національні органи влади, зокрема суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство. Однак Суд зобов'язаний перевірити, чи спричинили спосіб тлумачення та застосування національного законодавства наслідки, які відповідали принципам Конвенції.

У зв'язку із цим Суд зауважив, що суди першої та другої інстанцій дійшли протилежних висновків щодо того, чи охоплювало поняття товарів у статті 482 МК України транспортні засоби особистого користування та чи застосовувалася ця стаття до дій заявника.

Крім того, наведені заявником до прикладу постанови додатково свідчили, що навіть у самому апеляційному суді не було згоди стосовно цього питання, а постанова апеляційного суду від 14 січня 2016 року суперечила низці його попередніх остаточних постанов, у яких він підтверджував, за майже ідентичних обставин, що транспортний засіб особистого користування не мав розглядатися як «товар» у розумінні статті 482 МК України. Попри безпосереднє посилання заявника на одну з таких постанов апеляційний суд не надав жодних роз'яснень, чому він дійшов протилежного висновку в цій справі, а Уряд, погодившись із таким висновком апеляційного суду, не прокоментував згадану різну практику суду, включно із суперечливими оцінками подібної ситуації у справі заявника та у справах щодо інших осіб.

Суд уже неодноразово наголошував, що якщо такі явно суперечливі рішення втручаються у право на мирне володіння майном і не містять обґрунтованого пояснення розбіжності, таке втручання не може вважатися законним у розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки призводить до неузгодженості практики, якій бракує необхідної точності, аби фізичні особи могли передбачити наслідки своїх дій (див. *Jokela v. Finland*, № 28856/95, § 65, ЄСПЛ 2002-IV; *Saghinadze and Others v. Georgia*, № 18768/05, §§ 116–118, 27 травня 2010 року; та *Brezovec v. Croatia*, № 13488/07, §§ 67 і 68, від 29 березня 2011 року).

Суд зауважив, що заявник не мав змоги усунути двозначність у практиці національного суду, звернувшись до суду вищої інстанції, оскільки згідно з національним законодавством рішення апеляційного суду було остаточним і оскарженню не підлягало.

Щодо фактичних обставин, то за відсутності відповідних коментарів Уряду, Суду було складно зрозуміти, чому транспортний засіб, який був зареєстрований в Україні на момент виїзду з України та на момент повернення, і який був транспортним засобом особистого користування, та не був предметом будь-якої комерційної діяльності чи угоди, а тому не був предметом сплати будь-яких митних зборів, слід було розглядати як «товар» для цілей статті 482 МК України. Проте, беручи до уваги свої обмежені повноваження перевіряти відповідність національному законодавству, Суд вважав, що розбіжностей у практиці із цього

питання достатньо для встановлення за обставин цієї справи, що заявник не міг передбачити оскаржуване втручання у вигляді постанови апеляційного суду від 14 січня 2016 року та його наслідки, а тому воно було несумісним із принципом законності, закріпленим у статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

На думку Суду, цього висновку достатньо, щоб не розглядати питання, чи було встановлено справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав заявника.

Висновок

Порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності).

Рішення в цій справі ухвалене Комітетом 29 серпня 2024 року та є остаточним.

Огляд рішень Європейського суду з прав людини (серпень 2024 року) / Відп. за вип.:
Д. О. Мудрак, С. В. Гаврилюк, О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2024. – 53 с.

Застереження:

1. Огляд окремих судових рішень, зокрема і їх переклад, здійснюють працівники департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду з використанням матеріалів, розміщених на вебсайтах Європейського суду з прав людини:

<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>;

<https://hudoc.echr.coe.int>.

2. Огляд рішень здійснено з метою ознайомлення з їх коротким змістом. Для повного розуміння суті висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним на вебресурсах Європейського суду з прав людини.

3. Інформація має суто допоміжний та довідковий характер і не має на меті висвітлити суть усієї проблематики, яка вирішується відповідними судовими рішеннями.

Стежте за нами онлайн

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 [@supremecourt_ua](https://www.instagram.com/supremecourt_ua)

 so.supreme.court.gov.ua